

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Katedra bohemistiky

**Možnosti uzpůsobení literatury pro zrakově hendikepované a jejich
čtenářská recepce**

The possibilities of adapting literature for the visually impaired and their
reception by readers

Magisterská diplomová práce

Autor práce: **Bc. Nikola Sedmáková**

Obor: **Ediční a nakladatelská praxe**

Vedoucí práce: **Mgr. Lenka Pořízková, Ph.D.**

Olomouc 2023

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní všechny použité zdroje a literaturu.

V Olomouci dne:

Podpis:

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Lence Pořízkové, Ph.D. za odborné vedení mé diplomové práce a za její trpělivost, ochotu a čas, který mi věnovala. Rovněž bych ráda poděkovala olomoucké odbočce SONS ČR a panu Janovi Příborskému za konzultace a přátelský přístup. Za pomoc s formální podobou této práce děkuji Mgr. Magdaléně Bezděčkové, Bc. Lindě Dobřické a Bc. Adéle Kolářové. Díky patří také rodině a přátelům, kteří při mně stáli během psaní této práce, ale i během celého studia.

Obsah

Úvod.....	6
1. Knihy pro zrakově hendikepované.....	8
1.1. Audioknihy (a zvukové knihy)	8
1.2. Digitalizované knihy	10
1.3. Elektronické knihy.....	11
1.4. Knihy v Braillově písmu.....	12
2. Kompenzační pomůcky ke čtení.....	14
2.1. Optické pomůcky.....	15
2.2. Optoelektronické pomůcky.....	15
2.3. Pomůcky z oblasti výpočetní techniky.....	16
3. Knihovny a centra digitalizace	18
3.1. Knihovna a tiskárna pro nevidomé Karla Emanuela Macana (www.ktn.cz)	18
3.2. Knihovna digitálních dokumentů (www.kdd.cz).....	19
3.3. Další knihovny, specializované fondy v „běžných“ knihovnách	20
3.4. Digitalizace na školách.....	21
4. Ukotvení v legislativě.....	23
4.1. Mezinárodní legislativa	23
4.2. Marrákešská smlouva	24
4.2.1. Nařízení a směrnice Evropské unie	25
4.2.2. Implementace do českého právního systému	26
4.3. Právní ochrana v knihovnách	28
5. Metodologie výzkumu	29
6. Dotazníkové šetření	30
6.1. Obecná charakteristika respondentů	30
6.2. Zrakově hendikepovaní a jejich čtecí návyky.....	31
6.3. Míra uzpůsobení literatury pro zrakově hendikepované.....	37
6.4. Shrnutí dotazníkového šetření.....	42
7. Rozhovory s respondenty	44
7.1. Charakteristika respondentů.....	45
7.2. Sumarizace. Profil zrakově hendikepovaného čtenáře.....	62
Závěr.....	67
Anotace.....	69

Resumé	70
Seznam literatury	71
Seznam příloh	73
Seznam grafů	74
Seznam zkratek.....	75

Úvod

V předkládané magisterské diplomové práci se budu věnovat tématu uzpůsobení literatury pro zrakově hendikepované a výzkumu jejich čtenářských návyků a preferencí. Toto téma jsem si zvolila z důvodu osobní zainteresovanosti do světa zrakově hendikepovaných a rovněž kvůli absenci dřívějších ucelených výzkumů na toto téma ve mnou zvolené věkové kategorii, tj. osoby starší 18 let. Dosavadní publikované práce¹² se zaměřovaly především na čtenářskou recepci u dětí.

V úvodní teoretické části představím základní možnosti, jak literaturu této skupině osob přizpůsobit, zaměřím se zejména na tvorbu digitalizovaných knih, elektronických knih, zvukových knih a audioknih a knih v Braillově písmu. Nastíním také ukotvení literatury pro zrakově hendikepované v autorském zákoně, a to především z hlediska Marrákešské smlouvy a jejího začlenění do českého autorského práva. Rovněž představím i největší knihovní fondy a knihovny se specializací na literaturu pro zrakově hendikepované. Krátce se budu věnovat i některým pomůckám, jež mohou zrakově hendikepovaným posloužit při čtení. Informace zde užité získám ze studia odborné literatury, ale rovněž od zodpovědných osob pracujících v Tyflocentru, Sdružené organizaci slabozrakých a nevidomých (dále jen SONS), Centru podpory studentů na Univerzitě Palackého v Olomouci a jednotlivých knihovnách, které budou blíže popsány.

Praktická část této práce bude výsledkem dotazníkového šetření prováděného mezi osobami staršími 18 let, jež oslovím přes Tyflocentrum, SONS, Centrum podpory studentů na Univerzitě Palackého v Olomouci, Moravskoslezskou vědeckou knihovnu v Ostravě a facebookovou skupinu Nevidomí a slabozrací bez cenzury. Odpovědi respondentů budou prezentovány prostřednictvím grafů a slovně zhodnoceny, vybraná data budou porovnána s výzkumy čtenářství Jiřího Trávníčka a dojde ke zhodnocení, zda se zrakově hendikepovaní čtenáři a čtenářky ve větší míře liší od vidících čtenářů a čtenářek.

¹ ADÁMKOVÁ, Tereza. *Oblíbená kontra povinná či doporučená četba u žáků se zrakovým postižením*. Olomouc, 2013. Bakalářská práce. Univerzita Palackého. Pedagogická fakulta.

² BENDOVÁ, Eliška. *Hmatová kniha pro děti se zrakovým postižením*. České Budějovice, 2020. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita. Pedagogická fakulta.

Součástí praktické části je také publikování podrobnějších rozhovorů s vybranými respondenty, kteří se mého výzkumu rozhodli dobrovolně zúčastnit. Jednotlivé otázky budou tematicky rozděleny a výsledky mimo jiné srovnány s tendencemi, jež vzešly z dotazníkového šetření. Cílem této práce má být přehled o čtenářských návycích a preferencích dospělých zrakově hendikepovaných čtenářů a čtenářek, jejich motivaci k četbě a schopnostech pracovat s příslušnými nápomocnými nástroji. Dílčím výstupem rozhovorů bude snaha o vytvoření profilu zrakově hendikepovaného čtenáře či čtenářky.

1. Knihy pro zrakově hendikepované

Již v úvodu této práce bylo řečeno, že pro účely praktické části tohoto výzkumu byl výběr formátů uzpůsobené literatury zúžen na čtyři, respektive pět z nich, a to na audioknihy a zvukové knihy, digitalizované knihy, elektronické knihy a knihy v Braillově písmu. Tento výběr byl uskutečněn na základě velikosti nabídky těchto formátů ve specializovaných knihovnách, které budou představeny v kapitole 3.

V této kapitole uvedu jednotlivé formáty a jejich přínos pro čtení zrakově hendikepovaných. U digitalizovaných knih a knih v Braillově písmu rovněž přiblížím proces vzniku takto uzpůsobených textů.

1.1. Audioknihy (a zvukové knihy)

Audioknihy jsou do jisté míry pokračovateli mluvené slovesnosti, která doprovází lidstvo již od dob, kdy nebyl ještě vynalezen knihtisk. Skupinové, ale i soukromé předčítání během dějin prošlo několika obdobími a dnešní audioknihy můžeme chápat jako nástupce, a to zejména z důvodu požadavku na estetický přednes načitatele (speaker), jehož prostřednictvím je dané literární dílo interpretováno. Na posluchače tedy působí nejen samotné literární dílo, ale také přednes. Oblibu získávaly souběžně s vývojem nosičů, na nichž byly distribuovány – gramofonové desky, kazety, CD a v dnešní době i ve formátu MP3.³

„Pod pojmem audiokniha můžeme chápat zvukový záznam nějakého díla nebo přednesu, který je zaznamenaný na zvukových nosičích (audio CD, audiokazeta, CD MP3) nebo v prostředí internetu. Zprostředkovatelem je hlas člověka, který audioknihu načetl, a médium, kde je uložena.“⁴

Audioknihy jsou tak vhodným formátem ke čtení knih nejen pro zrakově hendikepované, ale také například pro děti, které ještě neumějí číst, nebo jako zvukový doprovod při manuální práci.

Autorky článku *Audioknihy jako staronový přístup k literatuře*⁵ nabízejí několik způsobů, jak audioknihy dělit, a to:

³ PAVLOVSKÝ, Petr. Audiokniha – nové médium?. A2. [on-line]. A2, o.p.s., © 2005–2017. [cit. 14. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2009/5/audiokniha-nove-medium>

⁴ KAPOUNOVÁ, Kateřina a Alžběta ŠKYTOVÁ. Audioknihy jako staronový přístup k literatuře. *Čtenář: měsíčník pro knihovny*. [on-line]. svkkl.cz, © 2017. [cit. 14. 2. 2023]. Dostupné z: <https://svkkl.cz/ctenar/clanek/2009>

⁵ Tamtéž.

- dle typu nosiče (audiokazeta, CD, CD ve formátu MP3, internetový server, Minidisk⁶, Playaway⁷);
- dle délky a předlohy audioknih (nezkrácené, zkrácené, ostatní⁸).

Aktuálně v České republice byl mezi lety 2020 a 2021 zaznamenán nárůst na trhu s audioknihami o 12 %. Audioknihy jsou distribuovány prostřednictvím fyzických a digitálních nosičů. Prodej fyzických nosičů meziročně klesá a většinové prodeje se týkají právě prodeje audioknih na digitálních nosičích. Celkem 90 % objemu trhu s audioknihami tvoří sedm vydavatelství, a to (údaje za rok 2021):

- OneHotBook;
- Tympanum;
- Audiotéka;
- Radioservis;
- Albatros Media;
- Supraphon;
- Euromedia Group;
- Jan Melvil Publishing.⁹

Jak již bylo výše naznačeno ve výčtu typologie dle autorek článku *Audioknihy jako staronový přístup k literatuře*, setkat se můžeme s audioknihami zkrácenými a nezkrácenými. Ve světě zrakově hendikepovaných a pro ně uzpůsobené literatury se pojmem audioknihy označují knihy zkrácené a zvukové knihy jsou knihami nezkrácenými.¹⁰ Pro účely této práce jsou oba tyto způsoby zpracování zastřešeny obecně pod pojem „audioknihy“.

⁶ Minidisk je nosič, který uvedla na trh společnost Sony. Poskytoval podobné možnosti jako CD, měl však menší rozměry a samotný disk byl chráněn čtvercovým obalem.

⁷ Jedná se o nosič, který nabízí možnost záznamu v řádu desítek hodin. K poslechu je třeba pouze AA baterie a sluchátka.

⁸ Autorky článku sem řadí dramaturgie literárních děl, rozhovory, semináře a hlasové nahrávky.

⁹ *Zpráva o českém knižním trhu 2021/2022*. [on-line]. Svaz českých knihkupců a nakladatelů, © 2009–2017, s. 23–24. [cit. 14. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.sckn.cz/zpravy-o-ceskem-kniznim-trhu/>

¹⁰ Za poskytnutí tohoto podnětu děkuji Mgr. Kateřině Knytlové, vedoucí zvukové knihovny v Hradci Králové.

1.2. Digitalizované knihy^{11, 12}

Vedle audioknih jsou digitalizované knihy jednou z nejpřístupnějších možností pro zrakově hendikepované čtenáře a čtenářky a jsou určeny pouze pro jejich potřebu. Ačkoli by se to tak mohlo jevit, digitalizované knihy nejsou kopií tištěné předlohy, ale pouze adaptací určenou pro osoby se specifickými potřebami. Digitalizované knihy nesmí být prodávány a legálně jsou dostupné pouze v rámci fondů specializovaných knihoven a pracovišť.

Legislativní ochraně a omezení autorského práva v případě digitalizovaných knih se budu blíže věnovat v samostatné kapitole (viz kapitola 4). Institucím a knihovnám, jež se věnují tvorbě digitalizovaných knih, bude rovněž věnována samostatná kapitola v této práci (viz kapitola 3).

Pod pojmem digitalizace knihy si lze představit proces „převedení běžně dostupných tištěných textů, knih a jiných studijních materiálů do digitální podoby tak, aby byl text použitelný pro odečítač obrazovky, speciální software pro osoby se zrakovým postižením“¹³.

Proces samotné digitalizace začíná obeznámením pracovníka digitalizace s tištěnou předlohou a její náročností na digitalizaci. Následně je tištěná předloha naskenována a prostřednictvím OCR programu převedena do editovatelné podoby, do textového editoru. Program OCR (například software ABBY FineReader) umí rozpoznat psaný text, který následně převede do digitální podoby. Kromě textu rozpozná také tabulky, grafy, obrázky a další specifika, jež se nachází zejména v odbornějších textech. Po tomto procesu převodu následují korektury, protože program může některé litery nebo skupiny liter přechýlit chybně nebo jako ligatury.

V rámci digitalizace mohou být výstupem dva typy digitalizovaných souborů – pro nevidomé a pro slabozraké. Digitalizovaný text určený pro nevidomé obsahuje speciální značky, pomocí nichž se může čtenář orientovat v dokumentu, například značení začátku kapitoly, tučného textu, popisu obrázků a podobně. Verze určená pro slabozraké obsahuje zvětšený text.

¹¹ TEIRESIÁS. *Metodika k úpravám elektronických textů pro zrakově postižené čtenáře*. [on-line]. Masarykova univerzita, © 2014. [cit. 16. 2. 2023] Dostupné z: https://www.teiresias.muni.cz/download/Metodika_VII.pdf

¹² KARUNOVÁ, Hana a Martin HERZINGER. *Digitalizace textů pro studenty se zrakovým postižením na vysoké škole*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2020.

¹³ Tamtéž, s. 16.

Praktickou příručku pro digitalizaci a následnou editaci textů nabízí Středisko Teiresiás při Masarykově univerzitě v Brně. V rámci tohoto dokumentu jsou poskytovány praktické rady pro pracovníky digitalizace a návod, jak uzpůsobovat specifické části knih, jakými jsou tabulky¹⁴, obrázky¹⁵ a podobně.

1.3. Elektronické knihy

„E-kniha by měla být (podobně jako ta tištěná) obsahově a časově ukončené dílo. Roli přitom nehraje způsob jejího vzniku – může být vytvořena přímo v počítači (tzv. digital born), ale může vzniknout také digitalizací tištěného dokumentu. Pro čtení elektronických knih je nutno využít nějaké technické čtecí zařízení – čtečku, počítač, tablet a podobně. E-knihy je možno číst buď online (tedy přímo na internetu), nebo offline (tedy stáhnout si je do svého zařízení).“¹⁶

Jedná se o jednu z mnoha definic, které se o vymezení elektronických knih pokoušejí. Definice Oralové a Filipové v sobě zahrnuje ale podstatu tohoto formátu knih, a to především potřebu využít ke čtení nějakou technologii (čtečku, počítač, mobilní telefon, tablet).

Největší překážku pro zrakově hendikepované ve čtení elektronických knih představují ochranné prvky a ochrana DRM, které znemožňují kopírování textu (pro účely zvětšení nebo přizpůsobení) a v mnohých případech také čtení pomocí odečítače obrazovky.

Ochrana DRM (Digital Rights Management) je zavedena u elektronických knih z důvodu obrany proti nelegálnímu šíření kopií po internetu. Tato ochrana spočívá v případě tzv. měkkého DRM v přítomnosti vodoznaku nebo jiného poznávacího znamení, které identifikuje kupujícího e-knihy a ten má tak jistotu, že čte dílo, které si sám zakoupil.¹⁷

Jak již bylo zmíněno výše, kromě této ochrany je u e-knih také aplikována ochrana proti kopírování textu, tzv. tvrdé DRM. V rámci výpůjček e-knih v knihovnách mají čtenáři možnost číst e-knihy pouze na speciálních čtečkách nebo na mobilních zařízeních prostřednictvím aplikací k tomu určených – nemohou si tedy vypůjčenou elektronickou

¹⁴ Pokud obsah tabulky není informačně důležitý a je pouze estetickým doplněním textu, tabulku je možné vynechat. Pokud je tabulka informačně důležitá, mohou se vynechat oddělovače (nahrazují se jinými symboly) nebo je složitější tabulka popsána slovně, aby čtenář pochopil, jak se v ní orientovat. Obdobná situace nastává při úpravě grafů.

¹⁵ Obrázky mohou být úplně vynechány, nebo jsou slovně popsány.

¹⁶ ORAVOVÁ, Monika a Gabriela FILIPOVÁ. *E-knihy aneb první pomoc pro začátečníky*. Ostrava: Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě, 2012. s. 4.

¹⁷ DRM ochrana. *eKnihovna.cz*. [on-line]. eKnihovna.cz, © 2004–2023. [cit. 16. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.eknihovna.cz/drm-ochrana/>

knihu přečíst například na počítačích s Windows/macOS/Linuxem, pro něž daná aplikace neexistuje.

Ačkoli se může zdát, že elektronické knihy mohou sloužit pouze slabozrakým, kterým postačí si text na čtečce zvětšit, výrobci čteček jdou naproti i nevidomým a v posledních letech zejména čtečky Amazon Kindle integrují do svých zařízení možnost odečítače obrazovky.

V roce 2021 růst prodeje e-knih oproti roku 2020 zpomalil, a to na 15 %. V lineárním srovnání však stále prodej elektronických knih roste. Za rok 2021 bylo prodáno skoro 1,5 milionu elektronických knih. Mezi stěžejní prodejce elektronických knih v České republice patří portály:

- Palmknihy;
- Alza.cz;
- Kosmas.cz;
- Knihdobrovsky.cz;
- Knihcentrum.cz;
- Flexibooks.cz;
- Grada.cz.¹⁸

1.4. Knihy v Braillově písmu

V kontextu této práce posledním, ne však méně důležitým formátem, jsou knihy v Braillově písmu. Pro české prostředí se jedná o speciální sadu bodového písma, jež je tvořena kombinacemi šesti bodů.¹⁹

„Tisk ve slepeckém písmu je speciální technika vyrážení značek rozpoznatelných hmatem, která se provádí na speciální tvrzený papír. Po převodu běžného tisku do slepeckého písma se na tento papír vyráží znaky Braillova písma.“²⁰

¹⁸ *Zpráva o českém knižním trhu 2021/2022*. [on-line]. Svaz českých knihkupců a nakladatelů, © 2009–2017, s. 22. [cit. 15. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.sckn.cz/zpravy-o-ceskem-kniznim-trhu/>

¹⁹ GONZÚROVÁ, Wanda a kol. *Příručka pro přepis černotisku do bodového písma*. [on-line]. Masarykova univerzita, © 2010. [cit. 16. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.teiresias.muni.cz/czbraille/>

²⁰ Braillové a reliéfní tisky. *TyfloCentrum Brno*. [on-line]. TyfloCentrum Brno, © 2022. [cit. 16. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.centrumpronevidome.cz/braillovske-tisky>

Před samotným tiskem je potřeba digitální předlohu převést do bodového písma pomocí speciálního programu. Následně dojde k vytištění zkušebního dokumentu, v němž proběhne kontrola, zda nevznikly nějaké chyby – ty jsou případně označeny a následně manuálně opraveny v počítači. Až po tomto procesu přichází na řadu tisk v požadovaném rozsahu a nákladu. Kromě knih tištěných čistě v Braillově písmu se tisknou také hybridní texty, tj. kombinace Braillova písma a zvětšeného černotisku (obdoba dvojjazyčných zrcadlových knih). V případě, že publikace obsahuje obrázky, jsou dodatečně tištěny reliéfním tiskem.²¹

Největším producentem knih v Braillově písmu v České republice je Knihovna a tiskárna pro nevidomé Karla Emanuela Macana v Praze, která rovněž nabízí tyto knihy k prodeji (viz kapitola 3).

²¹ KRŮČKOVÁ, Jana: *Hmatové tisky pro nevidomé a jejich využití v České republice*. Brno, 2017. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta, s. 31–39.

2. Kompenzační pomůcky ke čtení

Na úvod je důležité definovat, co to jsou kompenzační pomůcky a k čemu slouží. V publikaci *Kompenzační pomůcky pro uživatele se zrakovým postižením* autoři formulují následující definici:

„Kompenzační pomůckou pro těžce zrakově postižené se rozumí nástroj, přístroj nebo zařízení, speciálně vyrobené nebo speciálně upravené tak, aby svými vlastnostmi a možnostmi použití alespoň částečně kompenzovalo nedostatečnost způsobenou těžkým zrakovým postižením.“²²

Uživatelům se zrakovým hendikepem pomáhají například zvětšit písmo, změnit barvu textu nebo pozadí, upravovat kontrast pro lepší čtení, ale také mohou poskytovat přímo informaci, kterou daný uživatel potřebuje, a to prostřednictvím alternativních cest (například sluchem místo zrakem). Autoři publikace dále nastiňují dělení těchto pomůcek, a to následovně:

- pomůcky optické, optoelektronické, pomůcky poskytující hmatový, hlasový, zvukový či akustický vjem;
- mechanické a elektronické;
- samostatné a přídavné;
- přenosné a nepřenosné;
- jednoúčelové a víceúčelové.²³

V následujících podkapitolách stručně představím některé pomůcky dle dělení, jež nabízejí autoři výše zmíněné publikace, tj. pomůcky optické, optoelektronické a pomůcky z oblasti výpočetní techniky. Z důvodu neustálé aktualizace a modernizace budou popsány jen vybrané z nich. Pro účely této práce tedy postačí pouze obecné seznámení se s jednotlivými kategoriemi kompenzačních pomůcek.

²² BUBENÍČKOVÁ, Hana. Úvod. *Kompenzační pomůcky pro uživatele se zrakovým postižením*. [on-line]. Brno, © 2019. [cit. 11. 2. 2023]. Dostupné z: <https://pomucky.centrumpronevidome.cz/subdom/pomucky/uvod>

²³ Tamtéž.

2.1. Optické pomůcky²⁴

Do kategorie optických pomůcek spadají především lupy. Ty mohou být stojánkové (zajišťují konstantní vzdálenost čočky od textu a uživatel tak nemusí lupu držet v ruce), do ruky či takové, které stačí pouze na papír položit. Stojánkové lupy a lupy do ruky mohou mít také vlastní osvětlení, jež napomáhá četbě za zhoršených světelných podmínek. Některé stojánkové lupy mohou uživatelé využít při psaní kratších textů nebo na drobné úkony (například vážení surovin, navlékání nití a podobně). Uživatelé mají na výběr mezi stojánkovými lupami s pevným či ohebným stojánkem nebo stojánkem s kloubem.

Mezi optické pomůcky patří také tzv. předsádkové brýle: „Tvoří je obdélníkové nebo kruhové čočky zabudované do ramene, které se upevňuje na brýlovou obruč.“²⁵ Podobná je také lupa hlavová, jež se upevňuje okolo hlavy pomocí suchého zipu.

2.2. Optoelektronické pomůcky²⁶

Mezi optoelektronické pomůcky spadají především tzv. stolní lupy. Ty mohou být přenositelné i nepřenositelné.

Nepřenositelné stolní lupy fungují na principu obrazovky ovládané uživatelem pomocí dálkového ovladače a umožňují mu zvětšovat si text, obrázky a další materiály umístěné na příslušné ploše na zařízení. Materiály jsou snímány kamerou, která mívá osvětlení a napomáhá tak čtení i za zhoršených světelných podmínek.

Přenositelné stolní a kamerové lupy jsou mnohem menší a skladnější. Jejich velikost se dá přirovnat k menšímu tabletu či většímu mobilnímu telefonu. Umožňují tak svým uživatelům zvětšovat si text pomocí černobílé či barevné obrazovky kdekoli, kde je to potřeba.

²⁴ KARÁSEK, Petr. Optické pomůcky. *Kompenzační pomůcky pro uživatele se zrakovým postižením*. [on-line]. Brno, © 2019. [cit. 11. 2. 2023]. Dostupné z: <https://pomucky.centrumpronevidome.cz/subdom/pomucky/opticke-pomucky>

²⁵ Tamtéž.

²⁶ KARÁSEK, Petr. Optoelektronické pomůcky. *Kompenzační pomůcky pro uživatele se zrakovým postižením*. [on-line]. Brno, © 2019. [cit. 11. 2. 2023]. Dostupné z: <https://pomucky.centrumpronevidome.cz/subdom/pomucky/optoelektronicke-pomucky>

2.3. Pomůcky z oblasti výpočetní techniky²⁷

Zcela nové možnosti zrakově hendikepovaným přináší moderní technologie, zejména počítače a mobilní telefony. Díky těmto technologiím tak již uživatelé nejsou vázáni na pořizování externích kompenzačních pomůcek a při práci na počítači či telefonu mohou používat funkce, které vývojáři integrují do operačních systémů – příkladem je aplikace Lupa dostupná v operačním systému Windows 8 a novějších (od Windows 10 aplikace nabízí rovněž předčítání obrazovky).

Kompenzační pomůcky tohoto typu uživatelům umožňují nejen čtení a psaní, ale rovněž obecné fungování a zpřístupňování oblastí, které by jim byly jinak hůře přístupné – pomáhají při studiu, orientaci, komunikaci a podobně. Stežejní roli sehrávají také v případě zrakově hendikepovaných žáků a studentů všech stupňů vzdělávání.

Nejpoužívanější pomůckou je hlasová syntéza. Jedná se o „program, který zajišťuje hlasový výstup dalším programům (v kontextu výpočetní techniky se jedná o odečítače obrazovky či zvětšovací programy). Slouží jako převodník vstupního textu na jeho mluvenou podobu [...]. Některé syntézy pracují na dohodnutém univerzálním rozhraní [...] a mohou být potom volány z jakékoli aplikace, jiné tak univerzální nejsou a mohou být používány pouze aplikací, pro kterou byly napsány.“²⁸ Bývají buď přímo integrovány do operačních systémů, nebo jsou k dispozici volné či placené softwary.

Další pomůcku představují tzv. odečítače obrazovky. „Odečítač obrazovky (screen-reader) je speciální software, který převádí informace z prostředí operačního systému a aplikací do podoby alternativního výstupu. Ten bývá buď hlasový, kdy jsou uživatelé informace předčítány, nebo hmatový, kdy jsou informace převáděny do Braillova slepeckého písma.“²⁹ Po spuštění dojde k automatickému čtení obrazovky a všech změn, které na ní nastanou, tj. i předčítání při psaní na klávesnici.

Neméně důležitou roli sehrávají zvětšovací programy. Jejich účelem je zvětšení textu na obrazovce. K dispozici jsou také softwary, které kromě zvětšení nabízejí také hlasovou odezvu (viz zmiňovaná aplikace Lupa ve Windows).

²⁷ PAVLÍČEK, Radek. Výpočetní technika. *Kompenzační pomůcky pro uživatele se zrakovým postižením*. [on-line]. Brno, © 2019. [cit. 11. 2. 2023]. Dostupné z: <https://pomucky.centrumpronevidome.cz/subdom/pomucky/vypocetni-technika>

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Tamtéž.

Pro práci s tištěnými texty jsou zapotřebí tzv. OCR programy, které dokáží naskenovaný text převést do digitalizované podoby a umožňují tak uživateli pracovat s formátováním textu, tedy nastavovat si velikost, barvu, font, ale také v textu vyhledávat.

Specifickým řešením je také tzv. braillovský řádek. Jedná se o „zařízení obvykle ve tvaru kvádrů, jehož horní strana je osazena řadou piezoelektrických elementů, sloužících k zobrazení jednotlivých písmen braillovské abecedy. [...] Kromě řady jednotlivých elementů k zobrazení znaků braillovské abecedy, obsahují braillovské řádky řadu ovládacích tlačítek, která slouží nejen k posunu zobrazovaného textu na řádku, ale také k mnoha dalším činnostem [...].“³⁰

Výše zmíněná softwarová řešení jsou dostupná nejen na počítačích, ale také na mobilních telefonech a tabletech. Zejména operační systémy Android a iOS v posledních letech čím dál více integrují asistenční funkce do svých zařízení. Jde primárně o odečítače obrazovek a lupy. Uživatelé si dále mohou dokoupit či zdarma stáhnout další nápomocné aplikace.

³⁰ PAVLÍČEK, Radek. Výpočetní technika. *Kompenzační pomůcky pro uživatele se zrakovým postižením*. [on-line]. Brno, © 2019. [cit. 11. 2. 2023]. Dostupné z: <https://pomucky.centrumpronevidome.cz/subdom/pomucky/vypocetni-technika>

3. Knihovny a centra digitalizace

V první kapitole jsem představila čtyři formáty knih pro zrakově hendikepované čtenáře. Dva z nich, konkrétně digitalizované knihy a knihy v Braillově písmu, je možné získat primárně ze specializovaných knihoven nebo na žádost u organizací, jež se zabývají tiskem nebo digitalizací knih pro tyto osoby.

V následujících podkapitolách proto představím největší knihovny zaměřené na fondy pro zrakově hendikepované čtenáře, ale i několik organizací, které se digitalizací věnují. Zmíním také možnosti přístupu k literatuře pro hendikepované studenty na (nejen) vysokých školách.

3.1. Knihovna a tiskárna pro nevidomé Karla Emanuela Macana (www.ktn.cz)³¹

Knihovna a tiskárna pro nevidomé Karla Emanuela Macana (KTN) sídlí v Praze na ulici Ve Smečkách. Jejím hlavním cílem je poskytovat nevidomým a slabozrakým „informace i umělecké hodnoty, a to prostřednictvím Braillova slepeckého písma, zvukových záznamů, reliéfní grafiky a digitálních textů“³².

Macanova knihovna zajišťuje výrobu knih ve výše zmíněných formátech nejen z oblasti beletrie, ale také odborné literatury, učebnic (pro základní, střední i vysoké školy) a periodik. Kromě zvukových titulů z vlastní produkce je možné v nabídce nalézt i audioknihy od jiných vydavatelů, například OneHotBook či Tympanum.

Součástí jejich produkce je rovněž vlastní periodický tisk určený zrakově hendikepovaným (Literární pohledy, Záškolák, Křesťanská orientace), jenž vychází v Braillově písmu. Čtenářům poskytují knihovní oběžník v Braillově písmu, zvětšeném černotisku, ale i zvukové podobě. Možnost výroby periodik nabízejí i ostatním organizacím.

Od roku 2009 Macanova knihovna poskytuje digitální katalog Biblio. V něm je možné vyhledávat tituly, které knihovna nabízí, ale zejména si půjčovat a stahovat zvukové tituly ve formátu MP3, příp. daný titul poslouchat přímo v katalogu. Uživatelé mohou knihy

³¹ *Knihovna a tiskárna pro nevidomé K. E. Macana*. [on-line]. KTN. [cit. 20. 1. 2023]. Dostupné z: <https://www.ktn.cz>

³² Úvod. *Knihovna a tiskárna pro nevidomé K. E. Macana*. [on-line]. KTN. [cit. 20. 1. 2023]. Dostupné z: <https://www.ktn.cz/intro>

vyhledávat podle názvu titulu či autora, rovněž podle formátu, který preferují – Brail, digitalizovaný text, CD, MP3, audio kazety a podobně.

Výpůjčky fungují prostřednictvím výše zmíněného internetového katalogu (MP3 formát), knihovna ale také poskytuje zásilkové a osobní výpůjčky a dovoz knih do místa bydliště³³. Půjčování knih i samotná registrace jsou bezplatné. Pro registraci je nutné vyplnit přihlášku, k níž se dokládá potvrzení očního lékaře nebo kopie průkazu ZTP či ZTP/P.

V roce 2021 v knihovně vzniklo 54 knih v Braillově písmu, v roce 2022 o jeden titul více. Ve stejném období bylo načteno 226 zvukových knih (101 za rok 2021, 125 za rok 2022). Ke konci roku 2022 služeb knihovny aktivně využívalo 4599 čtenářů, z toho 2384 právě digitální katalog Biblio.³⁴

KTN se zaměřuje také na prodej knih v Braillově písmu, které v jejich produkci vzniknou. Cena jednoho svazku je obvykle 30 Kč a jeden celý titul je průměrně rozdělen do tří až pěti svazků – cena za celou knihu se tedy pohybuje okolo 90 až 120 Kč³⁵.

Macanova knihovna je v rámci novelizace autorského práva z roku 2019 tzv. oprávněným subjektem (viz kapitola 4).

3.2. Knihovna digitálních dokumentů (www.kdd.cz)³⁶

Knihovna digitálních dokumentů (KDD) funguje pod záštitou Sjednocené organizace nevidomých a slabozrakých ČR a vznikla v roce 1993. Již v úvodu na svých webových stránkách sama sebe představuje takto:

„Tato unikátní knihovna je speciálním systémem pro zpřístupnění tištěných knih, časopisů a textů pro potřeby zrakově postižených. Jsou v ní ke stažení soubory v ‚prostém textu‘ a to tzv. digitální dokumenty.“³⁷

Z výše zmíněného vyplývá, že KDD se specializuje na tvorbu digitalizovaných knih, jež následně bezplatně poskytuje registrovaným čtenářům ve formátu prostého textu, který si čtenáři mohou dále upravovat dle svých potřeb a nechávat si text číst pomocí odečítače obrazovky.

³³ Tato možnost je určena pouze čtenářům s bydlištěm v Praze, kterým jejich zdravotní stav či vysoký věk neumožňují docházení do knihovny osobně.

³⁴ Za poskytnutí těchto statistických dat děkují ředitelce KTN Mgr. et Mgr. Brianě Čechové, Ph.D.

³⁵ Cena knih v Braillově písmu je dotována.

³⁶ *Knihovna digitálních dokumentů*. [on-line]. SONS ČR, z.s.; © 2006. [cit. 20. 1. 2023]. Dostupné z: <https://www.kdd.cz/>

³⁷ Úvodní informace. *Knihovna digitálních dokumentů*. [on-line]. SONS ČR, z.s.; © 2006. [cit. 20. 1. 2023]. Dostupné z: <https://www.kdd.cz/index.php?page=informace>

„Formát většiny dokumentů je v prostém textu. Pozor! Knihy jsou ukládány do souborů se speciální koncovkou .txd. Tu systém Windows automaticky neumí otevřít. Je nutné nastavit, kterým programem bude takový soubor čten, což ale zase umožní, aby si uživatel sám určil, v jaké aplikaci má být daná kniha čtena.“³⁸

Podobně jako v KTN jsou i služby KDD bezplatné a jejím členem se může stát kdokoli, komu byl přiznán průkaz ZTP či ZTP/P, a to kvůli těžkému zrakovému hendikepu. Výpůjčky lze provádět pouze v on-line prostředí a z důvodu korekce množství výpůjček knihovna funguje na principu kreditového systému.

Každý uživatel má po dobu jednoho týdne k dispozici 10 tisíc kreditů, které se mu každý pátek ve večerních hodinách obnoví. Dle typu textu je následně strženo určité množství kreditů: knihy 1 tisíc, učebnice 500, periodika 250 a texty³⁹ 0 kreditů.

Registrovaní čtenáři mají také možnost podílet se na rozšiřování knihovního fondu prostřednictvím zaslání podnětu na knihu, která by mohla být zařazena, případně spoluprací na digitalizaci samotného titulu. Za jednu přidanou a schválenou knihu získá uživatel 2 tisíce kreditů do svého bonusového konta na výpůjčky.

K lednu 2023 knihovna eviduje 2193 registrovaných uživatelů a přes 35 tisíc neperiodických titulů ve svém fondu. Aktivně s KDD spolupracuje 91 nakladatelů (mezi nimi i nakladatelské domy Albatros Media, Euromedia Group, Grada Publishing a další), kteří poskytují digitální verze svých nově vydaných knih.

3.3. Další knihovny, specializované fondy v „běžných“ knihovnách

Digitální knihovna Mathilda (www.dkzp.cz) funguje pod záštitou stejnojmenného nadačního fondu⁴⁰ od roku 2010. Pro registrované uživatele je k dispozici více než 25 tisíc digitalizovaných knih. Rovněž je katalog rozšířen o filmy s audiopopisem či noty v braillském notopisu. Zaregistrovat se může každý držitel průkazu ZTP či ZTP/P.⁴¹ Ke konci roku 2022 knihovna eviduje 27 254 digitalizovaných knih, 2765 filmů a 318 not. Registrováno je 500 uživatelů a každý z nich alespoň jednou ročně knihovnu navštíví.⁴²

³⁸ Náповěda. *Knihovna digitálních dokumentů*. [on-line]. SONS ČR, z.s.; © 2006. [cit. 20. 1. 2023]. Dostupné z: <https://www.kdd.cz/index.php?page=napoveda&url=format-dokumentu>

³⁹ Jako texty jsou v knihovně označeny krátké návody, manuály, letáčky a podobně.

⁴⁰ Nadační fond Mathilda funguje od roku 2010 a jeho cílem je pomáhat těžce zrakově hendikepovaným v oblasti vzdělávání, kulturního a společenského rozvoje a uplatnění na pracovním trhu. Zaměřují se také na výcvik vodících psů.

⁴¹ Digitální knihovna. *Nadační fond Mathilda*. [on-line]. NF Mathilda; © 2023. [cit. 29. 1. 2023]. Dostupné z: <https://www.mathilda.cz/projekt/digitalni-knihovna/>

⁴² Za poskytnutí těchto statistických dat děkuji správci knihovny panu Jiřímu Škrábovi.

Knihovnu SPVK⁴³ (www.spvk.cz) spustilo v roce 2012 občanské sdružení Svět pro všechny. Sami sebe prezentují jako projekt hendikepovaných pro hendikepované, jelikož se na digitalizaci titulů podílejí právě sami nevidomí a slabozrací. Registrovaným čtenářem se může stát osoba zrakově hendikepovaná, která je držitelem průkazu ZTP či ZTP/P.⁴⁴

Kromě výše zmíněných čtyř knihoven, které považuji za nejrozšířenější mezi zrakově hendikepovanými, fungují kupříkladu také zvuková oddělení při městských knihovnách. Na území České republiky je těchto oddělení 66, a to v 64 městech⁴⁵. Tyto zvukové knihovny nabízejí část fondu zvukových knih z KTN, ve vybraných městech (Brno, Hradec Králové, Ostrava, Plzeň, Strakonice a Ústí nad Labem) je dostupná kompletní nabídka zvukových knih z KTN.⁴⁶

3.4. Digitalizace na školách

Kromě výše zmiňovaných knihoven mají zrakově hendikepovaní studenti a studentky na středních a vysokých školách k dispozici další databáze a centra, která jim pomáhají s uzpůsobením studijní literatury. Tato specializovaná centra fungují při vysokých školách, a kromě digitalizace nabízejí také další formy pomoci těmto osobám.

Mezi největší databáze spadá Středisko Teiresiás při Masarykově univerzitě v Brně. Poskytuje zrakově hendikepovaným studentům nejen službu digitalizace, ale také tisku v Braillově písmu, reprografické služby a podobně. Primárně slouží interním studentům, výpůjčky jsou ale přístupné i pro registrované studenty z ostatních vysokých škol.⁴⁷

Středisko Teiresiás ve spolupráci se Střediskem Elsa (ČVUT v Praze) stojí za celostátní Knihovní bránou pro zrakově postižené Daleth. Na tomto projektu se podílí několik knihoven a univerzitních pracovišť, která společně zpřístupňují metadata a pomáhají zrakově hendikepovaným studentům hledat a získávat informace z digitalizované literatury.⁴⁸

⁴³ Knihovna na vyžádání neposkytla aktuální statistické údaje o počtu knih ani aktivních uživatelů.

⁴⁴ Kdo jsme. *Svět pro všechny*. [on-line]. Svět pro všechny o.s., © 2013. [cit. 29. 1. 2023]. Dostupné z: <https://www.svetprovsechny.cz/kdo-jsme/>

⁴⁵ Dvě pobočky se nacházejí v Ostravě (při městské knihovně a Moravskoslezské vědecké knihovně) a v Praze (Praha 1 a Praha 3).

⁴⁶ Kontakty. *Knihovna a tiskárna pro nevidomé K. E. Macana*. [on-line]. KTN. [cit. 29. 1. 2023]. Dostupné z: <https://www.ktn.cz/contact>

⁴⁷ Čím je Středisko Teiresiás. *Středisko Teiresiás MU*. [on-line]. Masarykova univerzita, © 2000–2018. [cit. 30. 1. 2023]. Dostupné z: <https://www.teiresias.muni.cz/cz/cim-je-stredisko-teiresias>

⁴⁸ O projektu. *Daleth – Knihovní bránou pro zrakově postižené*. [on-line]. Masarykova univerzita, © 2020. [cit. 30. 1. 2023]. Dostupné z: <https://www.teiresias.muni.cz/dalet/o-projektu>

„Primárním úkolem rozhraní je zabezpečit, aby akademické i neakademické knihovny určené zrakově postiženým uživatelům, nabízející tedy publikace ve formátech relevantních pro zrakově postižené (přístupný e-dokument, hmatový tisk, zvukové nebo hybridní publikace) byly dostupné prostřednictvím jednoho webového rozhraní, a eliminovala se tak potřeba pohybovat se v různých prostředích a používat odlišné nástroje pro jeden typ činnosti.“⁴⁹

V databázi Daleth je možné vyhledávat prostřednictvím jména autora, názvu díla nebo předmětových hesel. Uživatel si také zvolí, v jakých knihovních fondech chce hledat, k dispozici jsou digitalizované i kamenné knihovny, a to:

- Středisko Teiresiás (MUNI);
- Středisko Elza (ČVUT);
- Carolina (UK);
- Knihovna pro studenty se speciálními potřebami, Pedagogická fakulta (UK);
- Středisko Augustin (UHK);
- Digitální knihovna — Dokumenty pro studenty se specifickými potřebami (VUT);
- Centrum podpory studentů se specifickými potřebami (UPOL);
- Centrum podpory studentů se specifickými potřebami (JČU);
- Knihovna digitálních dokumentů;
- Knihovna a tiskárna pro nevidomé Karla Emanuela Macana;
- Souborný katalog MUNI;
- Centrální katalog UK;
- Knihovna JABOK;
- Národní knihovní služba Knihovny Kongresu USA pro nevidomé a zdravotně postižené.⁵⁰

⁴⁹ O projektu. *Daleth – Knihovní bránou pro zrakově postižené*. [on-line]. Masarykova univerzita, © 2020. [cit. 30. 1. 2023]. Dostupné z: <https://www.teiresias.muni.cz/daleth/o-projektu>

⁵⁰ *Daleth – Knihovní bránou pro zrakově postižené*. [on-line]. Masarykova univerzita, © 2020. [cit. 30. 1. 2023]. Dostupné z: <https://www.teiresias.muni.cz/daleth/>

4. Ukotvení v legislativě

V následující kapitole bude stručně představeno několik legislativních opatření, která umožňují zdravotně hendikepovaným výjimku z autorského práva a práv souvisejících s právem autorským, zejména Evropská a Bernská úmluva a Úmluva OSN. Samostatná podkapitola bude věnována poslední velké aktualizaci mezinárodního autorského práva, a to tzv. Marrákešské smlouvě a jejímu zapracování do evropského a českého právního systému.

4.1. Mezinárodní legislativa

Evropská úmluva⁵¹

Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod nabyla účinnosti dne 3. září 1953, v Československu až 15. května 1992. Tato úmluva je stěžejní pro evropské právo a právní systémy členských států Evropské unie. Jejím účelem je ochrana lidských práv a svobod všem smluvním stranám – právo na život, svobodu, bezpečnost, svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání, svobodu projevu a podobně.

Úmluva OSN⁵²

Úmluva OSN o právech osob se zdravotním postižením vstoupila v platnost 3. května 2008, za Českou republiku byla ratifikována dne 28. září 2009. Úmluva OSN je stěžejní pro omezení autorských práv vzhledem k přístupnosti zřetelně hendikepovaných k autorským dílům. Jejím účelem je zajišťovat a chránit lidská práva osob zdravotně hendikepovaných a dohlížet na to, aby nedocházelo k jejich diskriminaci – tedy i například znepřístupnění přiměřené úpravy pro zřetelně hendikepované.

Pro téma této diplomové práce je stěžejní zejména čl. 21 Svoboda projevu a přesvědčení a přístup k informacím:

„Státy, které jsou smluvní stranou této úmluvy, přijmou veškerá příslušná opatření, aby osobám se zdravotním postižením zajistily možnost uplatnění jejich práva na svobodu projevu a přesvědčení, včetně svobody vyhledávat, přijímat a rozšiřovat

⁵¹ Sdělení č. 209/1992 Sb. *Zákony pro lidi*. [on-line]. [cit. 5. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-209>

⁵² Sdělení č. 10/2010 Sb. m. s. *Zákony pro lidi*. [on-line]. [cit. 5. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/ms/2010-10>

informace a myšlenky na rovnoprávném základě s ostatními, a to prostřednictvím všech forem komunikace dle vlastní volby, v souladu s definicí v článku 2 této úmluvy.“⁵³

Bernská úmluva⁵⁴

Bernská úmluva o ochraně literárních a uměleckých děl vstoupila v platnost 5. prosince 1887. Československo se stalo smluvní stranou v roce 1921 a v platnost zákon vešel dne 8. října 1980. Tato úmluva se dá považovat za zásadní pilíř současného autorského práva. Jejím cílem je chránit autory a jejich umělecká a literární díla nejen na území státu, jehož je autor občanem, ale také na území států, jež jsou smluvními stranami Bernské úmluvy.

4.2. Marrákešská smlouva⁵⁵

V úvodu je nutné zmínit, že Marrákešská smlouva není prvním právním dokumentem, jenž by zajišťoval zrakově hendikepovaným osobám přístup k literatuře – problematika byla již dříve řešena, a to ve Všeobecné deklaraci lidských práv a Úmluvě OSN o právech osob se zdravotním postižením (viz kapitola 4.1.). Jedná se však o smlouvu, která měla v posledních letech největší vliv na změnu autorského zákona v diskutované oblasti.

Marrákešská smlouva o usnadnění přístupu nevidomých a zrakově postižených osob k autorskoprávně chráněným dílům (zkráceně Marrákešská smlouva) byla podepsána 27. června 2013 v marockém městě Marrákeš. Pro uvedení do platnosti bylo nutné sehnat dvacet smluvních stran, stalo se tak dne 30. září 2016.

Jejím cílem je „zlepšit dostupnost a přeshraniční výměny některých děl a jiných předmětů chráněných autorským právem v přístupných formátech pro osoby nevidomé, osoby se zrakovým postižením nebo s jinými poruchami čtení“⁵⁶.

Smlouva definuje tzv. oprávněného příjemce, kterým je osoba, jejíž hendikep jí brání ve čtení tištěných knih. Takovými osobami jsou osoby nevidomé, osoby s tělesným nebo zrakovým postižením a osoby s poruchami čtení a učení.

⁵³ Sdělení č. 10/2010 Sb. m. s. Čl. 21, odst. 1. *Zákony pro lidi*. [on-line]. [cit. 5. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/ms/2010-10>

⁵⁴ Vyhláška č. 133/1980 Sb. *Zákony pro lidi*. [on-line]. [cit. 5. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1980-133>

⁵⁵ Úřad pro publikace. Marrákešská smlouva. [on-line]. *EUR-Lex*. [cit. 4. 2. 2023]. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=LEGISSUM:4333347>

⁵⁶ Tamtéž.

Smlouva dále ukotvuje tzv. autorizovaný subjekt, kterým je nezisková instituce, jejíž stěžejní činností je uzpůsobování literatury pro oprávněné příjemce formou nekomerčního půjčování oprávněným příjemcům.

Marrákešská smlouva rovněž klade povinnost smluvním stranám poskytovat přeshraniční výměnu formátově přístupných rozmnoženin za účelem poskytnutí těchto děl oprávněným subjektům.

Tzv. formátově přístupná rozmnoženina je v čl. 2 písm. c) definována jako „zhotovená v alternativním provedení nebo formátu, umožňující oprávněnému příjemci přístup k dílu, který je pro danou osobu stejně snadný a pohodlný jako pro osoby bez zrakového postižení nebo jiných poruch čtení“⁵⁷.

Jednou ze smluvních stran je rovněž Evropská unie. Pro implementaci Marrákešské smlouvy do českého práva bylo tedy nejprve nutné, aby došlo k ukotvení na úrovni práva evropského.

4.2.1. Nařízení⁵⁸ a směrnice⁵⁹ Evropské unie

Do evropského práva byla tato výjimka z autorského práva implementována prostřednictvím nařízení 2017/1563 a směrnici 2017/1564 dne 13. září 2017. Marrákešskou smlouvu následně Evropská unie ratifikovala 12. října 2018.⁶⁰

Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2017/1563 si klade za cíl následující:

„Toto nařízení stanoví jednotná pravidla pro přeshraniční výměnu formátově přístupných rozmnoženin některých děl a jiných předmětů ochrany mezi Unií a třetími zeměmi, které jsou smluvními stranami Marrákešské smlouvy, bez svolení nositele práv, z níž mají prospěch osoby nevidomé, osoby se zrakovým postižením nebo osoby s jinými poruchami čtení [...]“⁶¹

⁵⁷ Marrákešská smlouva. Čl 2 písm. c).

⁵⁸ Regulation 2017/1564. [on-line]. *EUR-Lex*. [cit. 4. 2. 2023]. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32017R1563>

⁵⁹ Directive 2017/1564. [on-line]. *EUR-Lex*. [cit. 4. 2. 2023]. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32017L1564>

⁶⁰ Úřad pro publikace. Marrákešská smlouva. [on-line]. *EUR-Lex*. [cit. 4. 2. 2023]. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=LEGISSUM:4333347>

⁶¹ Nařízení EU 2017/1563. Čl 1.

Cíl Směrnice Evropského parlamentu a Rady (EU) 2017/1564 je následující:

„Touto směrnicí [...] se stanoví pravidla pro užívání některých děl a jiných předmětů ochrany bez svolení nositele práva ve prospěch osob nevidomých, osob se zrakovým postižením nebo osob s jinými poruchami čtení.“⁶²

Po vzoru Marrákešské smlouvy zavádí pojmy oprávněný příjemce, autorizovaný subjekt a formátově přístupná rozmnoženina. Směrnice má tedy stanovit výjimky z autorského práva a práv s ním souvisejících a omezení, jež budou určovat, jakým způsobem je možné pořizovat formátově přístupné rozmnoženiny a jak je možné je užívat. Tyto rozmnoženiny mohou vytvářet oprávnění příjemci nebo autorizované subjekty, kterými jsou neziskové organizace nebo vzdělávací instituce (knihovny, univerzity a podobně). Autorizované subjekty také mají úkol rozmnoženiny šířit po celé Evropské unii, aby byly dostupné všem oprávněným subjektům.

Bylo zřízeno informační přístupové místo, jež má poskytnout přehled o autorizovaných subjektech jednotlivých zemí a napomoci tak lepší přeshraniční výměně a spolupráci. Tímto místem je pro Evropskou unii Evropská komise.

4.2.2. Implementace do českého právního systému⁶³

Do českého právního systému byla Marrákešská smlouva na základě výše popsaného nařízení a směrnice Evropské unie zavedena prostřednictvím novely autorského zákona č. 50/2019 Sb., kterým se mění Zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů. V platnost vstoupila a účinnosti nabyla dne 15. února 2019.

Novela autorského zákona č. 50/2019 Sb. pozměnila znění některých poznámek pod čarou, upravila některá slovní spojení, po vzoru Marrákešské smlouvy, a zavedla tyto nové paragrafy:

- § 38 Užití originálu nebo rozmnoženiny díla výtvarného, fotografie nebo díla vyjádřeného postupem podobným fotografii jeho vystavením:

„Do práva autorského nezasahuje vlastník ani osoba, která si od vlastníka vypůjčí originál či rozmnoženinu díla výtvarného, fotografie nebo díla vyjádřeného

⁶² Směrnice EU 2017/1564. Čl 1.

⁶³ Zákon č. 50/2019 Sb. *Zákony pro lidi*. [on-line]. [cit. 5. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2019-50>

postupem podobným fotografii, vystavuje-li takové dílo nebo je k vystavení bezplatně poskytne, ledaže to autor při převodu vlastnictví k takovému originálu nebo takové rozmnoženině zapověděl a vlastníkově nebo vypůjčitelovi to bylo známo nebo známo být muselo, zejména proto, že zapovězení je zapsáno v seznamu vedeném za tím účelem kolektivním správcem..⁶⁴

- § 39 Licence pro osoby se zdravotním postižením:

Paragraf stanovuje, kdo nezasahuje do autorského práva, tedy ten, kdo vytváří a šíří rozmnoženiny z nekomerčních důvodů a tyto rozmnoženiny textových i audiovizuálních děl slouží pouze pro potřeby zrakově nebo sluchově hendikepované osoby. Dále autorské právo nenarušuje provozovatel televizního vysílání doplněného o popis pro nevidomé osoby, pokud tato funkce není nabízena za komerčním účelem. V neposlední řadě do práva nezasahuje ten, kdo půjčuje rozmnoženiny či originály pro zrakově hendikepované osoby.

- § 39a Licence pro určitá užití díla ve prospěch osob se zrakovým postižením nebo osob s jinými poruchami čtení:

V tomto paragrafu je definován oprávněný příjemce, tedy osoba zrakově hendikepovaná, jejíž zdravotní stav není léčitelný nebo řešitelný, dále osoba s poruchou vnímání nebo čtení a osoba fyzicky indisponovaná, která nemůže dílo držet v rukou či pohybovat při čtení očima. Paragraf 39a také definuje formátově přístupné rozmnoženiny, tedy alternativně vzniklé rozmnoženiny na jakémkoli nosiči, jež umožňují hendikepovanému daný text číst. V neposlední řadě je zde vymezen pojem oprávněný poskytovatel⁶⁵, jímž je nezisková nebo vzdělávací instituce, jež tyto služby neposkytuje za účelem zisku.

- § 39b Povinnosti oprávněného poskytovatele:

Tento paragraf definuje povinnosti oprávněného poskytovatele, tedy poskytovat rozmnoženiny pouze oprávněným příjemcům nebo jiným oprávněným poskytovatelům a zamezit neautorizovanému šíření těchto rozmnoženin a o své činnosti vést veřejné záznamy na svých webových stránkách. Oprávněný poskytovatel má také povinnost na základě žádosti ze strany oprávněného

⁶⁴ Zákon č. 50/2019 Sb. Čl. 38. *Zákony pro lidi*. [on-line]. [cit. 5. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2019-50>

⁶⁵ V Marrákešské smlouvě i nařízení a směrnici Evropské unie se jedná o pojem autorizovaný subjekt.

subjektu nebo jiného oprávněného poskytovatele předložit seznam nabízených rozmnoženin a dostupnost jednotlivých formátů, rovněž také zveřejňovat kontakty na oprávněné poskytovatele, s nimiž spolupracuje.

4.3. Právní ochrana v knihovnách

Pro nastínění praktického využití právní ochrany děl určených pro zrakově hendikepované osoby zde uvedu příklady poučení, s nimiž jsou čtenáři obeznámeni u každé vypůjčené publikace, a to v největších českých specializovaných knihovnách, tedy Knihovně a tiskárně pro nevidomé Karla Emanuela Macana a Knihovně digitálních dokumentů.

KTN například na počátku každé zvukové knihy či audioknihy v první stopě čtenáře informuje o případných důsledcích neautorizovaného šíření těchto výpůjček:

„Upozornění: Tento záznam je určen pouze k domácímu použití pro vlastní potřebu těžce zrakově postižené osoby. Veškerá práva výrobce a osob oprávněných z autorských práv k obsahové náplni jsou vyhrazena. Neautorizované kopírování, rozšiřování, úpravy, projekce a další formy předvádění pro jiné než domácí účely, pronájem, výměna, půjčování, jakákoli forma přenosu záznamu nebo jeho částí jsou zakázány. Porušování autorských práv bude stíháno podle platných právních předpisů, zejména autorského a trestního zákona.“

KDD v úvodu každé digitalizované knihy obeznamuje čtenáře s autorskými právy následujícím způsobem:

„Tato kniha pochází z Knihovny digitálních dokumentů. Slouží pouze pro potřeby těžce zrakově postižených. Doplňující informace naleznete v příloženém souboru.“

Jak již bylo zmíněno v kapitole věnované specializovaným knihovnám a jak vyplývá z výše popsaných legislativních opatření, čtenář (oprávněný příjemce) se k dílu ve specializovaných knihovnách dostane pouze v případě, že je držitelem průkazu ZTP nebo ZTPP. Při registraci svým podpisem stvrzuje, že byl obeznámen s knihovním řádem a bere na vědomí rizika porušení autorského zákona.

5. Metodologie výzkumu

Pro účely této diplomové práce byly zvoleny dvě metody výzkumu – dotazníkové šetření a rozšiřující rozhovory s vybranými respondenty. Tato získaná data byla následně zanesena do grafů a interpretována.

Dotazníkové šetření proběhlo mezi zrakově hendikepovanými osobami, které jsou starší 18 let. Dotazníky byly šířeny prostřednictvím facebookových skupin určených pro zrakově hendikepované, dále přes oddělení Moravskoslezské vědecké knihovny v Ostravě, Sdružené organizace nevidomých a slabozrakých a okresní pobočky Tyflocenter.

Rozšiřující rozhovory byly následně prováděny s respondenty, kteří v dotazníku označili možnost s nimi rozhovor uskutečnit. Jeho obsahem byly otevřené otázky, jež poskytly hlubší vhled do čtenářské každodennosti těchto osob.

Dotazníkové šetření i rozhovory probíhaly zcela anonymně a informace v nich nebyly navzájem spojovány. Pro účely diplomové práce byly použity pouze textové přepisy rozhovorů a respondenti byli před začátkem o této skutečnosti informováni. Dotazníky i rozhovory jsou k nalezení v CD příloze, která je součástí této práce.

V rámci této diplomové práce bylo stanoveno několik hypotéz, jež budou v závěru tohoto výzkumu potvrzeny, nebo vyvráceny.

1. Nejčastěji dotazovaní poslouchají audioknihy.
2. Inspiraci, co si přečíst, nejčastěji získávají na internetu.
3. Odborná literatura není pro zrakově hendikepované dostatečně zpřístupněna.

Cílem této diplomové práce bylo rovněž poskytnout odpovědi na výzkumné otázky:

1. Je čtení knih mezi zrakově hendikepovanými oblíbené?
2. Zapojují se zrakově hendikepovaní do čtenářských komunit v rámci čtenářských klubů a spolků?
3. Jaké knihovny nejčastěji využívají?
4. Který formát knih je mezi zrakově hendikepovanými čtenáři nejoblíbenější?

Posledním cílem této práce bylo se prostřednictvím rozhovorů pokusit sestavit profil průměrného zrakově hendikepovaného čtenáře či čtenářky.

6. Dotazníkové šetření

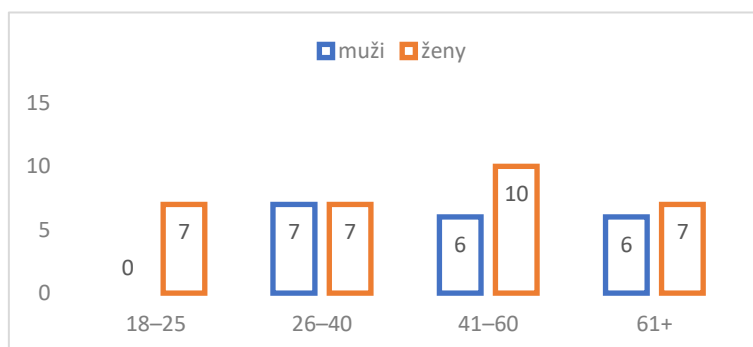
Dotazníkového šetření se zúčastnilo 50 respondentů. Každý dotazník obsahuje 21 otázek – z toho jsou 4 otevřené a 17 uzavřených založených na výběru z možností A až E. Respondenti dotazník obdrželi do své e-mailové schránky a odpovědi označovali přímo do textového souboru, případně do těla e-mailu, odkud byly následně přepsány do samotného dokumentu. Ve dvou případech byl dotazník vyplňován ústně, a to z technických důvodů na straně respondenta.

Výsledky dotazníkového šetření byly následně zpracovány do tabulek prostřednictvím Microsoft Excel a dále vyhodnoceny pomocí grafů. Bližší komentáře k výsledkům poskytnou následující podkapitoly. Dotazníky jsou k dispozici na CD příloze u této práce.

6.1. Obecná charakteristika respondentů

Nejprve představím vzorek respondentů, kteří se do tohoto výzkumu zapojili, tedy jejich věkové složení, pohlaví a procentuální zastoupení jednotlivých stupňů zrakového hendikepu.

Dotazníkového šetření se zúčastnilo 50 respondentů, z toho bylo 19 mužů (38 %) a 31 žen (62 %). Jejich věkové složení je následující: 18–25 let (14 %), 26–40 let (28 %), 41–60 let (32 %) a 61+ let (26 %). Graf 1 zobrazuje věkové složení v rámci kategorie pohlaví.

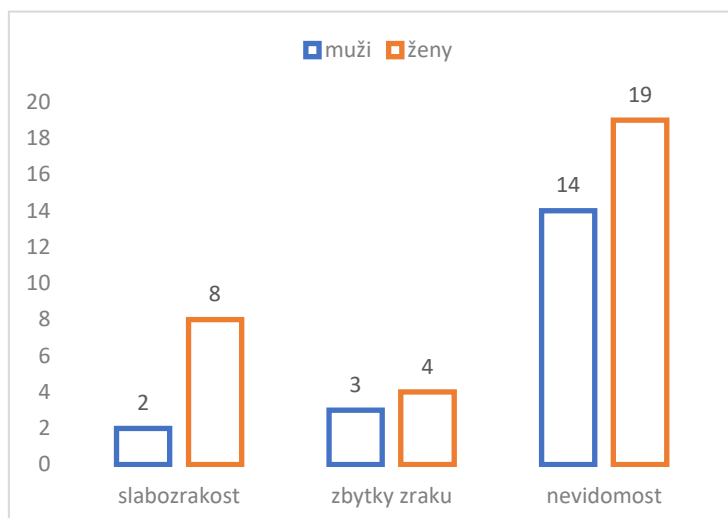

Graf 1: Věkové zastoupení mužů a žen (uvedeno v absolutních výskytech)

Nízké procento zastoupení věkové kategorie 18–25 let je dle mých odhadů dáno tím, že tito lidé nejsou často zapojeni do aktivit a komunit v rámci Tyflocenter, přes něž byly mimo jiné dotazníky šířeny.

Třetím aspektem, který pomůže lépe charakterizovat zkoumaný vzorek, je stupeň zrakového hendikepu respondentů. Jedná se o slabozraké (20 %), osoby se zbytky zraku

(14 %) a nevidomé (66 %).⁶⁶ Stupně zrakového hendikepu v kategorii pohlaví jsou vyjádřeny v grafu 2.

Graf 2: Stupeň zrakového hendikepu u mužů a žen (uvedeno v absolutních výskytech)

6.2. Zrakově hendikepovaní a jejich čtecí návyky

V této podkapitole shrnu výsledky dotazníkových otázek 4 až 9.

Kolik knih ročně přečtete?

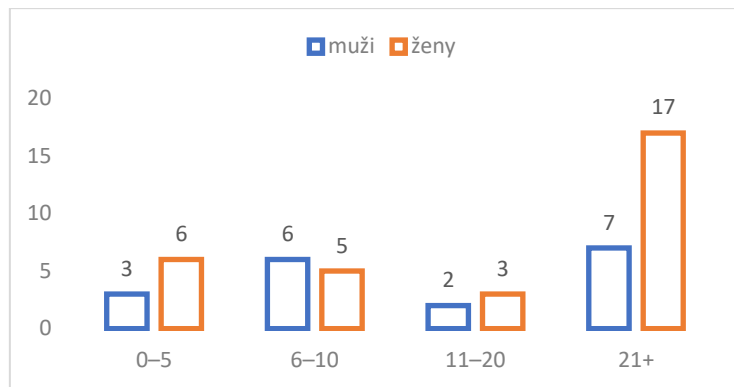
Na otázku odpovědělo 49 z 50 dotazovaných, jeden svou odpověď nevyznačil.

Z těchto 49 respondentů jich 24 (49 %) vybralo možnost, že ročně přečtou více než 21 knih. Další 11 (23 %) ročně přečte 6–10 knih, 9 (18 %) dotazovaných přečte 0–5 knih a zbývajících 5 (10 %) ročně zvládne 11–20 knih.

Z těchto výsledků je zřejmé, že čtení je mezi zrakově hendikepovanými oblíbené a tito lidé rádi tráví čas s knihami.

Graf 3 znázorňuje množství přečtených knih u mužů a žen. Lze z něj vyvodit, že nejsilnější skupinou, která se výzkumu účastnila, byly ženy, jež ročně přečtou více než 21 knih (55 % z celkového počtu dotazovaných žen). Nejméně zastoupenou skupinou byli naopak muži, kteří ročně přečtou 11–20 knih (11 % z celkového počtu dotazovaných mužů). Vyrovnaná je situace mezi čtenáři a čtenářkami čtoucími ročně 6–10 knih (16 % žen a 33 % mužů).

⁶⁶ Nízké zastoupení slabozrakých a osob se zbytky zraku může být dáno nejasnou diagnostikou těchto pojmů. Slabozrací se nemusí identifikovat jako zrakově hendikepovaní a osoby se zbytky zraku se mohou identifikovat jako nevidomí.

Graf 3: Podíl přečtených knih u mužů a žen (uvedeno v absolutních výskytech)

Pro srovnání nabízím statistická data z výzkumu čtenářství Jiřího Trávnička. Dle jeho zjištění v roce 2018 přečetlo alespoň jednu knihu 78 % dotazovaných, přičemž průměrně jeden čtenář přečte necelých 13 knih ročně. S ohledem na malý vzorek respondentů, který byl získán pro můj výzkum, lze vyvodit, že vidícím čtenářům se čtenáři zrakově hendikepovaní svou zálibou ve čtení mohou vyrovnat.⁶⁷

Jaké žánry či typy knih čtete?

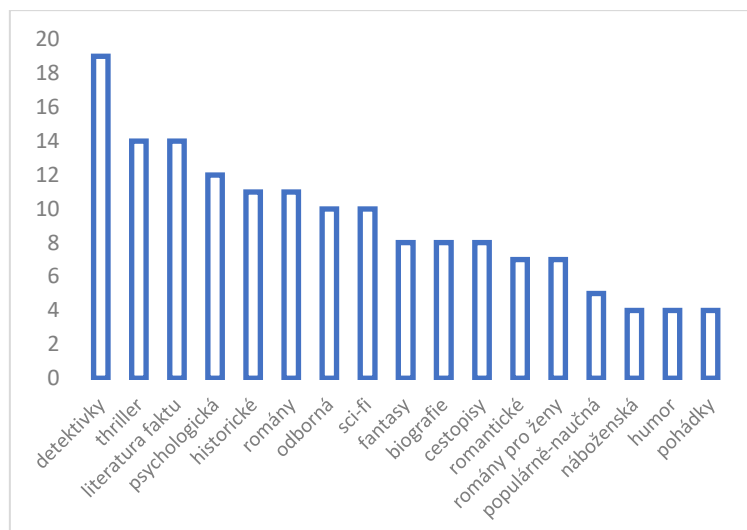
První otevřená otázka směřovala na nejčastěji čtené žánry respondentů, přičemž měli možnost uvést jejich libovolný počet.

V následujícím grafu 4 ilustruji všechny žánry, které se v odpovědích vyskytly více než čtyřikrát⁶⁸. Nejčastější odpovědi byly detektivky (19×), následovaly thrillery (14×) a literatura faktu (14×).

Obecně lze říci, že u zrakově hendikepovaných čtenářů a čtenářek převládají knihy plné napětí (detektivky, thrillery, psychologické) a vzdělávací literatura (odborná, literatura faktu, biografie, cestopisy).

⁶⁷ Jiří Trávniček: *Češi jako čtenáři*. Ústav pro českou literaturu AV ČR. [on-line]. YouTube, 2020. [cit. 18. 2. 2023]. Dostupné z: <https://youtu.be/Z5eLEHF9Rgs>

⁶⁸ Z důvodu vysokého počtu odpovědí byly výsledky redukovány na žánry vyskytující se alespoň čtyřikrát. Některé odpovědi byly sloučeny po jednotný žánr, například vědecká literatura, knihy do školy, zdravotní věda, byly spojeny do termínu odborná literatura.

Graf 4: Preferované žánry (uvedeno v absolutních výskytech)

Pro srovnání opět přikládám údaje z výzkumů čtenářství Jiřího Trávnička – mezi českými čtenáři dominují knihy plné napětí a následně romantické příběhy.⁶⁹ K porovnání také nabízím žebříček nejčtenějších knih za rok 2022 dle statistik internetového portálu Databáze knih – na prvních deseti příčkách se umístily knihy z žánru historický román, román, román pro ženy, thriller, literatura faktu a fantasy.⁷⁰

V jaké podobě nejčastěji knihy čtete?

Respondenti měli na výběr z pěti možností nebo případné specifikace jiného formátu.

Papírové knihy označilo 8 respondentů, elektronické knihy 21 respondentů, audioknihy 35 respondentů, knihy v Braillově písmu 10 respondentů, digitalizované knihy 32 respondentů a 3 specifikovali jiný formát⁷¹.

Z tohoto výsledku je zřejmá obliba knih ve zvukové podobě (audioknihy) a rovněž knih v digitalizované podobě, kdy si čtenář může text přizpůsobit, aby se mu lépe četl (hlasový výstup, zvětšení písma, podbarvení, barva písma a tak dále).

Respondenti měli v rámci této otázky možnost vybrat více odpovědí. Jednu odpověď vybralo 12 (24 %) z nich, dvě odpovědi označilo 20 (40 %) z nich a tři a více odpovědí 18 (36 %) z nich. Mezi nejčastější kombinaci spadala možnost audioknih

⁶⁹ Jiří Trávniček: *Češi jako čtenáři*. Ústav pro českou literaturu AV ČR. [on-line]. YouTube, 2020. [cit. 18. 2. 2023]. Dostupné z: <https://youtu.be/Z5eLEHF9Rgs>

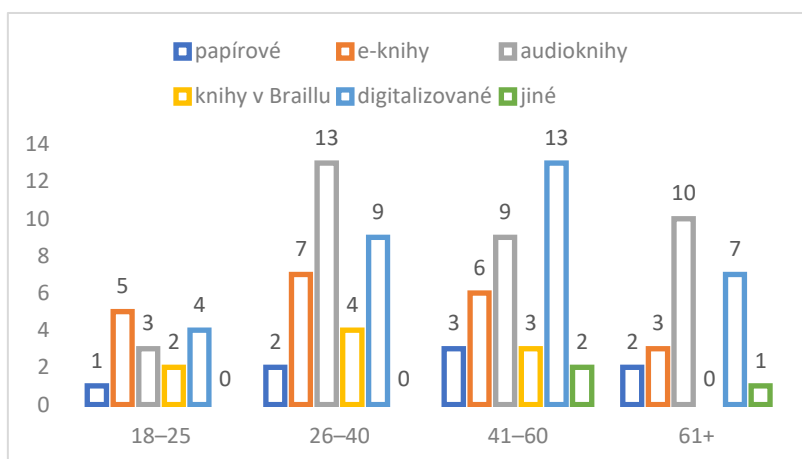
⁷⁰ 100 nejčtenějších knih roku 2022. *Databáze knih*. [on-line]. Databazeknih.cz, © 2008–2023. [cit. 18. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.databazeknih.cz/novinky/100-nejctenejsich-knih-roku-2022-1744>

⁷¹ Tyto specifikace byly následující: (1) „*Pokud by mi někdo předčítal a pak bychom mohli spolu o přečteném mluvit*“; (2) „*občas poslouchám četby v rozhlase, to ale jen okrajově*“; (3) čtečka. Odpovědi 2 a 3 jsou prakticky totožné s výběrem možností stanovených dotazníkem, odpověď 1 je brána jako opravdu specifická varianta.

a digitalizovaných knih (případně plus ještě další možnost), což potvrzuje i výsledek prezentovaný v předešlém odstavci.

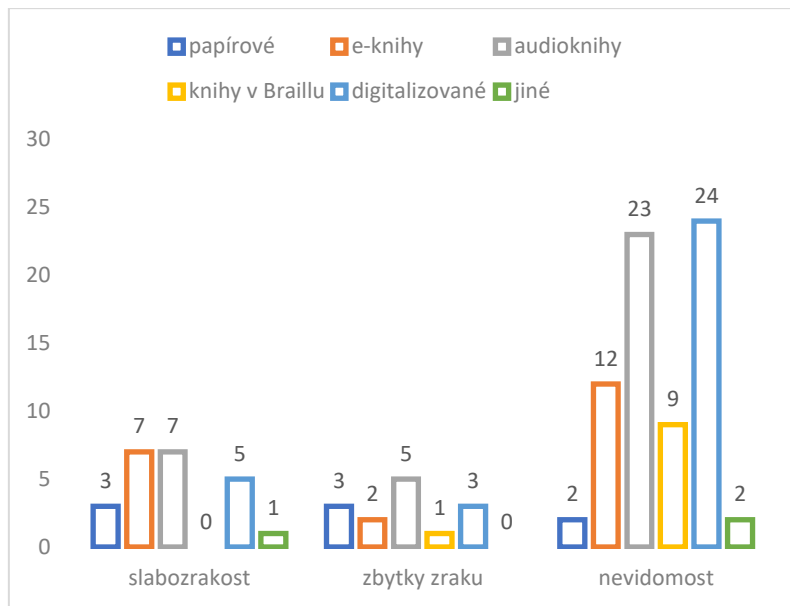
V grafu 5 ilustruji oblíbenost jednotlivých formátů knih u každé věkové skupiny. Nejmladší respondenti nejčastěji čtou elektronické (33 %) a digitalizované (27 %) knihy – domnívám se, že je to dáno moderními technologiemi, které jsou této věkové skupině nejbližší, a současně také aspektem, že mnozí v tomto věku studují na vysoké škole. Generace nejstarší preferuje audioknihy (44 %) a digitalizované (33 %) knihy – příčinou může být podobnost audioknih s rozhlasem.

Věková skupina 26–40 let nejčastěji volí audioknihy (37 %) a digitalizované knihy (26 %), rovněž zde vidíme největší procento zastoupení čtenářů knih tištěných v Braillově písmu (11 %). Poslední skupina (41–60 let) rovněž preferuje digitalizované knihy (36 %) a audioknihy (25 %), ze všech skupin se zde nachází největší procento čtenářů papírových knih (8 %).

Graf 5: Věkové skupiny a jejich preferované formáty (uvedeno v absolutních výskytech)

V grafu 6 naopak zobrazují preferované formy knih u jednotlivých kategorií stupně zrakového hendikepu. Je patrné, že u slabozrakých mají největší popularitu audioknihy a elektronické knihy, knihy v Braillově písmu nečtou vůbec. U osob se zbytky zraku převládají audioknihy. Osoby nevidomé nejčastěji sahají po digitalizovaných knihách a audioknihách, je zde také největší procento čtenářů a čtenářek knih tištěných v Braillově písmu.

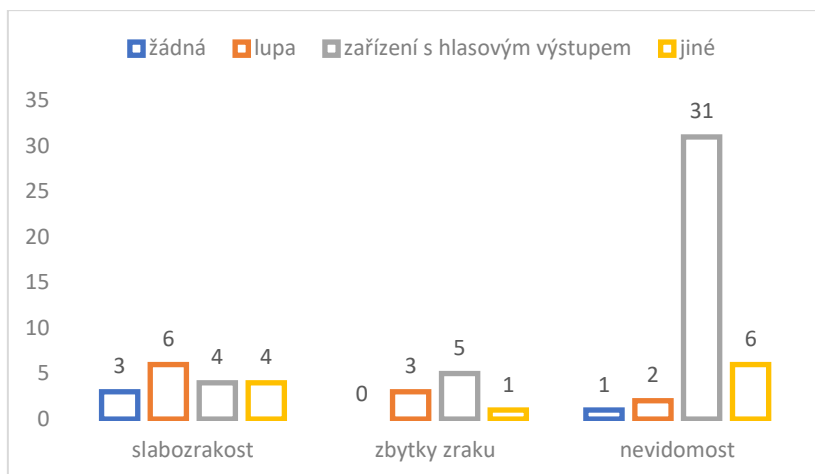
Graf 6: Stupeň zrakového hendikepu a formát knihy (uvedeno v absolutních výskytech)

Používáte při četbě nějaké pomůcky?

Klíčové jsou pro četbu u zrakově hendikepovaných pomůcky, které jim četbu ulehčují. V rámci této otázky měli respondenti možnost vybrat více z uvedených možností. Celkem 40 z nich vybralo, že používají zařízení s hlasovým výstupem. Využití lupy uvedlo 11 respondentů, 11 označilo jinou pomůcku, kterou dále specifikovali⁷², a 4 uvedli, že pomůcky při četbě nepoužívají.

V grafu 7 jsou znázorněny preference užití pomůcky vzhledem ke stupni zrakového hendikepu. U slabozrakých je viditelná relativní rovnoměrnost užívaných pomůcek, někteří dokonce žádné nepoužívají. Osoby se zbytky zraku a osoby nevidomé jasně preferují četbu knih pomocí zařízení s hlasovým výstupem.

⁷² Jednalo se o tyto odpovědi: (1) braillovský řádek (2×); (2) mobilní telefon (2×); (3) stolní počítač; (4) silnější dioptrické brýle nahrazující lupu a lepší osvětlení; (5) MP3 přehrávač (2×); (6) rozhlasový přijímač s flash výstupem nebo CD přehrávačem (3×); (7) čtečka e-knih. Odpovědi 2, 3, 5 a 6 by se daly v kontextu této práce chápat jako „zařízení s hlasovým výstupem“.

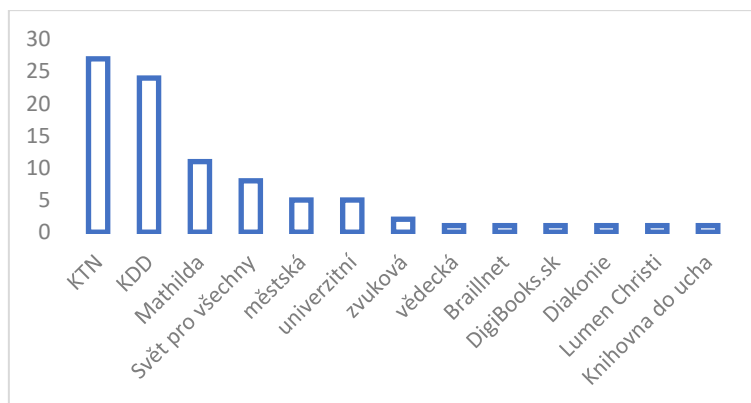
Graf 7: Používané pomůcky a stupeň zrakového hendikepu (uvedeno v absolutních výskytech)

Využíváte služeb některé z knihoven se specializovanými fondy, tj. knižními fondy upravenými pro zrakově hendikepované? Pokud ano, o jaké knihovny se jedná (viz předešlá otázka)?

U otázky, zda respondenti využívají některou ze specializovaných knihoven nebo knihovních fondů, odpověď označilo 49 z nich (jeden neodpověděl). Větší polovina (38 respondentů, tj. 78 %) uvedla, že těchto služeb knihoven využívají. Zbýlých 11 respondentů (22 %) uvedlo, že tyto knihovny nevyužívají. Z tohoto výsledku lze usoudit, že specializované knihovny a jejich fondy jsou jedním z hlavních zdrojů četby pro zrakově hendikepované čtenáře a čtenářky.

Následující otevřená otázka poskytla rozšíření, a to o seznam knihoven a institucí, jež respondenti nejčastěji využívají (viz graf 8). Z 50 respondentů odpovědělo 49 z nich. Nejvíce zmiňovány byly Knihovna a tiskárna pro nevidomé Karla Emanuela Macana (27×) a Knihovna digitálních dokumentů (24×) – kombinaci obou těchto knihoven označilo 19 dotazovaných. Mezi další využívané instituce patří Digitální knihovna zrakově postižených Mathilda (11×) a knihovna Svět pro všechny (8×).

Fakt, že 19 respondentů (39 %) označilo kombinaci knihoven KTN a KDD, potvrzuje výsledek jedné z předešlých otázek, a sice že audioknihy a digitalizované knihy jsou mezi zrakově hendikepovanými čtenáři a čtenářkami nejoblíbenější.

Graf 8: Nejčastěji využívané knihovny (uvedeno v absolutních výskytech)

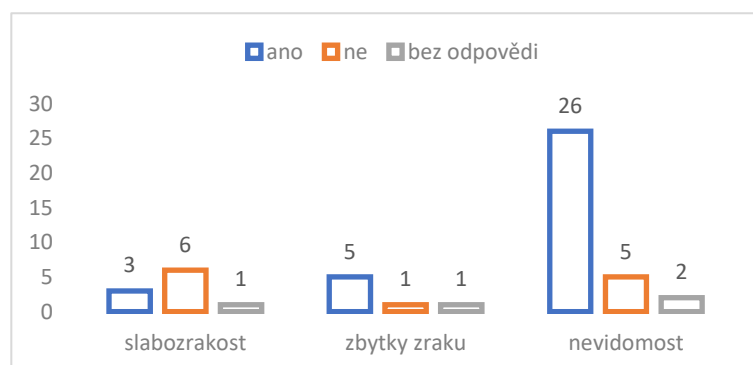
6.3. Míra uzpůsobení literatury pro zrakově hendikepované

V této podkapitole analyzuji zbývajících deset otázek, které byly (kromě jedné) uzavřené a respondenti vybírali z pěti opakujících se možností. Tyto otázky poskytly pohled na problematiku četnosti uzpůsobení literatury pro zrakově hendikepované.

Je podle Vás v dostatečné míře literatura přizpůsobována zrakově hendikepovaným?

Z celkového počtu 50 respondentů označilo odpověď u této otázky 46 z nich. Dohromady 68 % (34 respondentů) označilo kladnou odpověď, zbylých 24 % (12 respondentů) označilo zápornou možnost.

Níže uvedený graf 9 vyobrazuje počet kladných a záporných odpovědí u jednotlivých skupin stupně zrakového hendikepu. U slabozrakých kladně odpovědělo 30 %, záporně 60 % a 10 % neodpovědělo. Celkem 71 % dotazovaných se zbytky zraku označilo kladnou odpověď, zbylých 29 % zápornou nebo neodpověděli vůbec. U nevidomých 79 % vybralo kladnou odpověď, 15 % vybralo zápornou možnost a 6 % volbu neoznačilo.

Graf 9: Poměr ano/ne u stupně zrakového hendikepu (uvedeno v absolutních výskytech)

Uveďte, jaké konkrétní úpravy textů nebo nástroje k jejich četbě/poslechu by vám tuto četbu/poslech ulehčily (viz předchozí otázka).

Na předešlou uzavřenou otázku navazovala otázka otevřená, v níž měli respondenti prostor uvést konkrétní příklady úpravy nebo nástroje, které by jim četbu knih usnadnily. Z 50 respondentů na otázku odpovědělo 31 z nich. V předešlé otázce vyznačilo odpověď „ne“ 11 respondentů, v této otevřené otázce se z tohoto počtu vyjádřili všichni.

Mezi nejčastěji zmiňované odpovědi patří úpravy textu (13×). Těmito úpravami jsou myšleny:

- větší písmo, tučné písmo, bezpatkový font;
- lepší úprava digitalizovaných textů – korektura, slovní popis obrázků a grafů, odstranění číslování stránek a podobně;
- u audioknih preference načítání prostřednictvím živého speakera před syntetickým hlasem;
- strukturování digitalizovaných knih a audioknih pomocí tagů, které umožní lepší orientaci a pohyb v textu;
- lepší práce se specifickými texty a jejich popis (například chemické, fyzikální a matematické vzorce);
- lepší práce s cizojazyčnými texty (při převodu prostřednictvím OCR programu dochází k nerozpoznávání znaků jiných abeced a podobně).

Další často opakovanou odpovědí (6×) bylo zvětšení nabídky knih (elektronických, digitalizovaných i audioknih).

Celkem 3× respondenti uvedli lepší legislativu, která by zajistila povinnost nakladatele poskytovat institucím (knihovnám) vydanou knihu pro potřeby zrakově hendikepovaných čtenářů a čtenářek. Uvádím odpověď respondentky, která, dle mého názoru, tuto problematiku postihuje nejlépe:

„Slyšela jsem o tom, že se připravuje legislativa, na jejímž základě by byli nakladatelé povinni poskytovat automaticky své publikace do specializovaných knihoven pro zrakově handicapované uživatele. Zatím je toto podmíněno uzavřením smlouvy dané knihovny s jednotlivými nakladateli a je to na jejich dobrovolnosti. Zdigitalizovala jsem již stovky knih, které buď nakladatelé poskytnout jednoduše odmítli, nebo pocházely z doby, kdy

ještě elektronické knihy neexistovaly. Uvítala bych výše zmíněnou legislativu. Digitalizace nových knih zabere mnoho hodin práce a je naprosto zbytečná, jestliže je dostupná v elektronické podobě u nakladatele. Bohužel jsem nucena i v dnešní době skenovat právě novinky od nakladatelů, kteří například ani elektronické knihy nevydávají a odmítají do speciálních knihoven původní sazbu poskytovat.“⁷³

Zbylé odpovědi se vyskytovaly pouze s četností jednoho opakování, proto zde uvádím jen dva, dle mého názoru zajímavé podněty:

- možnost pro zrakově hendikepované mít jednoduchou streamovací aplikaci (na bázi Netflixu či HBO), přes níž by si mohli půjčovat knihy;
- čtečka elektronických knih s hlasovým výstupem.

Z 50 respondentů jich 24 buď na otázku neodpovědělo, nebo uvedli, že je žádné konkrétní změny nebo nástroje nenapadají, případně že jsou se současným stavem spokojeni.

Je podle vás nabídka ...⁷⁴ na trhu dostatečná?

Nejprve se otázka vztahovala na nabídku audioknih a zvukových knih. Z 50 respondentů odpověď označili všichni a výsledek je následující: „určitě ano“ 12× (24 %), „spíše ano“ 20× (40 %), „spíše ne“ 10× (20 %), „určitě ne“ 2× (4 %) a „nevím“ 6× (12 %)

Z výše uvedeného lze obecně konstatovat, že výběr audioknih a zvukových knih je pro zrakově hendikepované čtenáře a čtenářky dostatečný a jsou s ním spokojeni.

Druhá otázka se týkala výběru elektronických knih. Zde z 50 respondentů odpovědělo 48, a to následovně: „určitě ano“ 10× (21 %), „spíše ano“ 16× (33 %), „spíše ne“ 8× (17 %), „určitě ne“ 0× (0 %) a „nevím“ 14× (29 %).

Lze tedy konstatovat, že i s výběrem elektronických knih jsou zrakově hendikepovaní čtenáři a čtenářky relativně spokojeni.

Je podle vás nabídka ...⁷⁵ v knihovnách dostatečná?

Následující dvě otázky poskytly názor respondentů na nabídku těchto dvou formátů knih v knihovnách.

⁷³ Úryvek převzat z dotazníku, v textu byla provedena pravopisná korektura.

⁷⁴ Otázka byla vždy totožná, lišily se pouze formy knih: (1) audioknihy / zvukové knihy; (2) e-knihy.

⁷⁵ Otázka byla vždy totožná, lišily se pouze formy knih: (1) audioknihy / zvukové knihy; (2) e-knihy.

Z hlediska audioknih a zvukových knih uvedli svou odpověď všichni, tj. „určitě ano“ 11× (22 %), „spíše ano“ 17× (34 %), „spíše ne“ 8× (16 %), „určitě ne“ 6× (12 %) a „nevím“ 8× (16 %).

U elektronických knih označilo jednu z možností pouze 48 dotazovaných. Výsledek je následující: „určitě ano“ 7× (15 %), „spíše ano“ 8× (17 %), „spíše ne“ 13× (27 %), „určitě ne“ 2× (4 %) a „nevím“ 18× (37 %)

Z výsledků těchto dvou otázek lze vyvodit, že situace s těmito formáty knih v knihovnách je pro zrakově hendikepované čtenáře a čtenářky přijatelná.

Je podle vás nabídka ...⁷⁶ na trhu / v knihovnách dostatečná?

Nadcházející dvě otázky si kladly za cíl získat přehled o situaci u knih v Braillově písmu a knih digitalizovaných. V obou případech se opět vyjádřilo 48 respondentů.

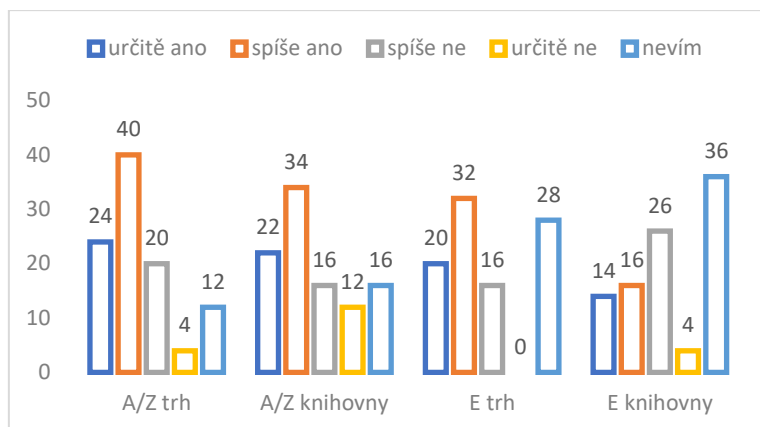
Dostupnost knih v Braillově písmu označili respondenti následovně: „určitě ano“ 1× (2 %), „spíše ano“ 6× (13 %), „spíše ne“ 6× (13 %), „určitě ne“ 13× (27 %) a „nevím“ 22× (45 %).

U dostupnosti digitalizovaných knih vyšel výsledek takto: „určitě ano“ 10× (21 %), „spíše ano“ 12× (25 %), „spíše ne“ 11× (23 %), „určitě ne“ 3× (6 %) a „nevím“ 12× (25 %).

Z těchto výsledků vyplývá, že nejméně jsou zrakově hendikepovaní čtenáři a čtenářky spokojeni s dostupností knih v Braillově písmu. Digitalizované knihy jsou podle nich dostatečně dostupné na trhu i v knihovnách.

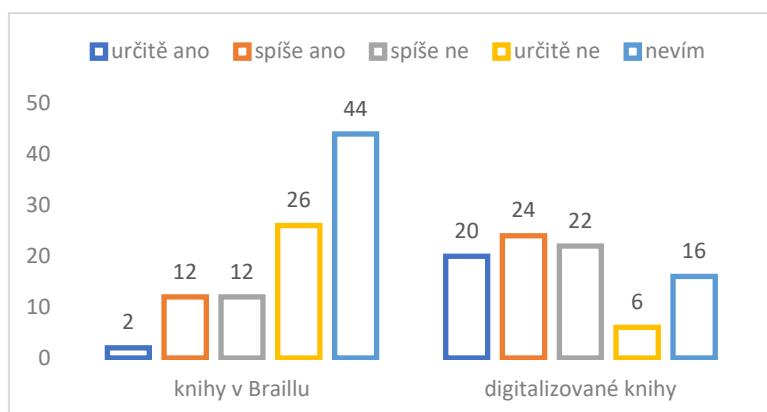
Graf 10 zobrazuje procentuální zastoupení odpovědí na předešlé čtyři otázky ohledně dostupnosti audioknih / zvukových knih a elektronických knih na trhu a v knihovnách. Situace na trhu s těmito formáty knih je podle respondentů dostačující, jelikož většina uvedla „určitě ano“ nebo „spíše ano“. Dostupnost audioknih / zvukových knih (v grafu A/Z) je pro dotazované rovněž dostačující, jako méně dostačující však hodnotí dostupnost elektronických knih v knihovnách.

⁷⁶ Otázka byla vždy totožná, lišily se pouze formy knih: (1) knihy v Braillově písmu; (2) digitalizované knihy.

Graf 10: Procentuální zastoupení odpovědí na otázky 12–15 (uvedeno v procentech)

Graf 11 ukazuje výsledky otázek 16 a 17, tj. situaci na trhu a v knihovnách s knihami v Braillově písmu a knihami digitalizovanými. Jako nedostačující hodnotí respondenti dostupnost knih v Braillově písmu. Může to být především z důvodu jejich skladování či finanční náročnosti na tvorbu. Naopak dostupnost digitalizovaných knih je pro dotazované dostačující.

Graf 11: Procentuální zastoupení odpovědí na otázky 16 a 17 (uvedeno v procentech)

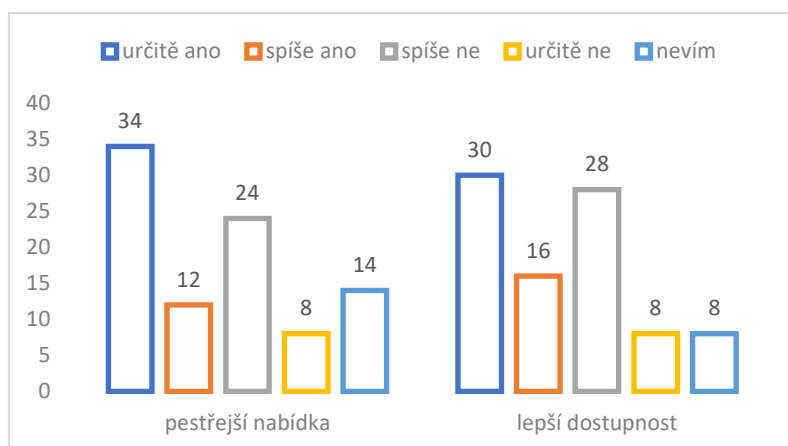
Domníváte se, že byste četl(a)/poslouchal(a) knihy častěji, kdyby byla pestřejší nabídka?

Svou odpověď označilo 46 dotazovaných, a to následovně: „určité ano“ 17× (37 %), „spíše ano“ 6× (13 %), „spíše ne“ 12× (26 %), „určité ne“ 4× (9 %) a „nevím“ 7× (15 %). Z tohoto lze vyvodit, že jednotnost v odpovědi není patrná a záleží čistě na preferencích daného čtenáře či čtenářky.

Domníváte se, že byste četl(a)/poslouchal(a) knihy častěji, kdyby byly snadněji dostupné?

Svou odpověď vyznačilo 45 dotazovaných, a to následovně: „určitě ano“ 15× (33 %), „spíše ano“ 8× (18 %), „spíše ne“ 14× (31 %), „určitě ne“ 4× (9 %) a „nevím“ 4× (9 %). Vyhodnocení této otázky je obdobné jako u předešlé, tj. záleží na preferencích každého čtenáře a jednotnost jsem zde nenašla.

Graf 12 shrnuje odpovědi na otázky 18 a 19. Z tohoto grafu lze vyvodit, že by někteří čtenáři ocenili pestřejší nabídku knih uzpůsobených zrakově hendikepovaným a přinutilo by je to začít ještě více číst. To samé lze tvrdit o dostupnosti knih – mnozí by více četli, kdyby byly tyto knihy dostupnější. Velká část uvedla také v obou případech možnost „spíše ne“, z čehož usuzuji, že jim současný stav (ať už dostatečný, či nedostatečný) vyhovuje a pestrost nebo větší dostupnost fondu by je k častějšímu čtení nepřinutila.

Graf 12: Procentuální zastoupení odpovědí na otázky 18 a 19 (uvedeno v procentech)

6.4. Shrnutí dotazníkového šetření

V několika bodech shrnu nejdůležitější poznatky, které vplynuly z dotazníkového šetření:

- Mezi nejpreferovanější formáty patří audioknihy a digitalizované knihy.
- Nejčastější pomůckou při četbě je zařízení s hlasovým výstupem.
- Mezi nejpreferovanější žánry patří detektivky, krimi, psychologické romány, ale také biografie či cestopisy.

- Většina respondentů využívá služeb některé ze specializovaných knihoven, nejčastěji se jedná o KTN a KDD.
- Většina dotazovaných uvedla, že ročně přečte více než 10 knih, z toho lze usuzovat, že je četba knih u této skupiny lidí oblíbená.
- S dostupností knih na současném trhu a v knihovnách jsou respondenti spíše spokojeni. Za největší minus pokládají nedostatek knih v Braillově písmu.
- Mezi podněty k vylepšení knih pro zrakově hendikepované nejvíce z nich uvedlo typografické a vizuální změny v knihách a prosazení legislativy ohledně poskytování „povinného výtisku“ specializovaným knihovnám.

7. Rozhovory s respondenty

Do rozšiřujících rozhovorů se zapojili respondenti, kteří v dotazníku u otázky č. 20 uvedli, že s rozhovorem souhlasí a rovněž poskytli kontaktní e-mail⁷⁷. Takto se dobrovolně přihlásilo 25 respondentů.

Rozhovory probíhaly v předem domluvené termíny telefonicky, přes aplikaci Google Meet nebo přes Skype a jejich délka se pohybovala okolo 20 až 40 minut. Pět rozhovorů bylo uskutečněno v rámci osobního setkání díky geografické blízkosti respondentů.

Každý respondent byl předem informován, že je rozhovor nahráván a pro účely diplomové práce bude použit pouze textový přepis rozhovoru. Dále byli respondenti seznámeni s faktem, že informace, jež uvedli v dotazníku, nebudou spojovány s informacemi, které poskytnou v rámci rozhovoru.

Všechny rozhovory jsou k nalezení na CD příloze této diplomové práce v textovém dokumentu. Opatřeny jsou vždy pohlavím, věkem a stupněm hendikepu respondenta. Veškerá jména a místa, která by mohla vést ke konkretizaci respondenta, byla vymazána. U rozhovorů byla provedena korektura a rozhovory byly jazykově upraveny pro účely lepšího porozumění textu.

Respondentům byly kladeny stejné otázky, které se odvíjely od jejich odpovědí. Jednalo se o otázky:

- Jakou formu knih čtete?
- Na jakých zařízeních čtete?
- Jak dlouho cca čtete jednu knihu?
- Máte nějakou čtenářskou rutinu?
- Co pro Vás znamenají knihy?
- Máte oblíbené autory nebo konkrétní knihy?
- Navštěvujete nějaký čtenářský klub? Pokud ne, proč?
- Kupujete knihy? Pokud ano, kolik jste ochotni za knihu zaplatit?
- Jaké vidíte výhody a nevýhody formátu, který čtete a preferujete?

⁷⁷ Dotazníky, jež jsou k nahlédnutí na CD příloze, tento citlivý údaj neobsahují.

- Čtete odbornou literaturu? Čtete poezii? Pokud ano, domníváte se, že jsou tyto žánry dostatečně přístupné pro zrakově hendikepované?
- Když narazíte na knihu, která není uzpůsobena pro zrakově hendikepované, kontaktujete nějakou knihovnu nebo centrum, aby ji digitalizovali?
- V případě zájmu měli respondenti prostor dodat něco k tématu, doplnit/rozšířit své odpovědi.

Cílem rozšiřujících rozhovorů bylo seznámit se se čtenářskými návyky zrakově hendikepovaných čtenářů a čtenářek a pokusit se vytvořit profil takového průměrného čtenáře.

Každý z respondentů bude v následujících podkapitolách označován pomocí písmene R (respondent) a čísla rozhovoru (tato čísla nejsou shodná s čísly dotazníků). Vždy uvedu nejdůležitější výstupy z daného rozhovoru, které mi následně pomohou vytvořit profil obecného čtenáře.

7.1. Charakteristika respondentů

R1 (muž, 26–40 let, zbytky zraku)

Preferuje elektronické knihy, někdy i audioknihy (podle času). Jednu knihu čte cca čtyři dny až týden. Rutinu spíše nemá. Knihy jsou pro něj zdrojem odpovědí, vzdělávání, pochopení chování jiných osob. Mezi oblíbenými autory uvedl vědecké pracovníky. Nenavštěvuje klub, neví o jejich existenci a má obavy ze začlenění mezi vidící čtenáře. Další knihy hledá podle vlastního zájmu. Čte na tabletu, notebooku nebo telefonu.

Elektronické knihy kupuje podle potřeby, ale spíše stahuje nebo půjčuje v knihovně. Uvedl, že si raději počká, aby si knihu mohl stáhnout nebo půjčit. Mezi výhody elektronických knih zařadil možnost číst je na libovolném zařízení, případně je převést do jiného formátu pro čtení. Nevýhody nevedl.

Audioknihy nekupuje, poslouchá na YouTube nebo jiných platformách. Jako výhodu uvedl hlas speakera a doprovodnou hudbu.

Knížky si digitalizuje sám, někdy požádá o pomoc centrum při univerzitě.

Čte odbornou literaturu. Pro respondenta osobně je situace s uzpůsobením tohoto žánru v pořádku, hodně čerpá z článků a monografií dostupných na internetu.

Na závěr dodává:

„Myslím si, že dneska neexistuje žádný problém pro zrakově postižené, který by mohl nějak ovlivnit čtení a jejich život – ohledně univerzity, studia. Pokud máte dobrý počítač, znalosti a dovednosti, velmi dobrou motivaci, určitě to zvládnete.“

R2 (žena, 18–25 let, slabozrakost)

Preferuje digitalizované a elektronické knihy, výjimečně také papírové knihy za pomoci digitální lupy. Čte na počítači nebo tabletu. Jednu knihu čte průměrně týden až dva. Čtecí rutinu nemá, nejraději čte v pohodlí. Knihy pro ni znamenají odpočinek a zdroj vzdělávání. Jako oblíbenou autorku uvedla Alenu Mornštajnovou. Čtenářský klub nenavštěvuje z časových důvodů. Inspiraci na čtení hledá na internetu (knižní databáze, facebookové skupiny).

Elektronické i digitalizované knihy si pouze půjčuje, nekupuje. Jako výhodu uvedla, že si může písmo zvětšit, změnit si font, podbarvení stránky, příp. zapnout hlasové předčítání. Jako nevýhodu uvedla, že se zařízení může vybit.

O digitalizaci knih potřebných ke studiu vždy žádá centrum na své univerzitě.

Na dotaz ohledně dostupnosti odborné literatury pro zrakově hendikepované odpověděla, že záleží na oboru – některé mají již digitalizované knihy (například pedagogika), u některých je situace obtížnější (například právo).

R3 (žena, 41–60 let, nevidomost)

Nejčastěji volí audioknihy (na telefonu). Jednu knihu poslouchá průměrně dva až tři měsíce. Poslechu se věnuje prakticky kdykoli a kdekoli (na cestách, před spaním, po probuzení, při čekání na někoho). Knihy pro ni znamenají mnoho a jsou součástí jejího života již od dětství. Jako oblíbené označila knihy dobrodružné a psychologické. Čtenářský klub nenavštěvuje z časových důvodů. Další knihy hledá v katalogu knihovny, kde volí podle názvu díla a anotace.

Audioknihy si pouze půjčuje, nekupuje. Mezi výhody zařadila dostupnost – velký výběr, ale i možnost mít knihu vždy při ruce – a hlas speakera. Jako nevýhody uvádí přihlašování do systému samotné knihovny (proces registrace, kdy je nutné vyplnit formuláře, naskenovat a odeslat), dále hlas nebo tempo speakera, které nemusejí posluchači vždy sednout, a práci s přehrávačem v telefonu (když omylem klikne jinam, musí stopu poslouchat od začátku).

Pomoc s digitalizací od různých institucí nevyužívá.

Odbornou literaturu četla v minulosti v rámci studia. Uvádí, že v současné době je již situace s těmito knihami určitě lepší, než bývala kdysi. Vyzdvihuje možnost obrátit se na centra při univerzitách, která mohou studentům knihy zdigitalizovat.

R4 (žena, 26–40 let, nevidomost)

Preferuje digitalizované knihy, čte s hlasovým výstupem na počítači. Když ji kniha zaujme, je schopna ji za dva dny přečíst. Nejčastěji čte doma nebo někde v klidném prostředí, kde ji nic neruší. Knihy pro ni znamenají mnoho již od dětství, má s nimi spjaté vzpomínky na svého dědečka. Jako oblíbené autory uvedla Jáchyma Topola, Filipa Topola, v současné době čte BDSM literaturu, rovněž čte literární časopisy. Čtenářský klub nenavštěvuje z důvodu vytríbenosti žánrů, které preferuje. Inspiraci ke čtení bere z literárních časopisů a na internetu – newslettery z knihoven a nakladatelství.

Digitalizované knihy si spíše půjčuje, kupuje jen výjimečně. Za knihu je ochotná zaplatit okolo 300 Kč. Jako výhodu uvádí snadnou práci se samotným textem, syntetický hlas jí k četbě vyhovuje. Nevýhody nevedla žádné.

Sporadicky čte také knihy v Braillu, a to konkrétně noty. Uvádí, že tyto knihy jsou ale bohužel neskladné a není takový výběr.

Ohledně digitalizace se respondentka sama angažovala, oslovovala nakladatele či autory, digitalizovala knihy, příp. předávala kontakt na další komunikaci mezi nakladatelstvím a organizací SONS. V současné době již toto aktivně nedělá, ale občas napíše do KDD, zda by nějakou knihu nemohli sehnat.

Z hlediska odborné literatury čte literární studie a publikace o výtvarném umění a hudbě. Uvádí, že digitalizace odborné literatury je komplikovaná z důvodu přítomnosti tabulek, grafů, obrázků a podobných doprovodných textů.

Čte také poezii. Ta podle ní ale není dostatečně přizpůsobena pro zrakově hendikepované. Současně uznává, že poptávka po tomto žánru mezi čtenáři nebude příliš veliká.

R5 (žena, 41–60 let, nevidomost)

Preferuje knihy v Braillově písmu. Nedokáže říct, jak dlouho jednu knihu čte, záleží na konkrétním titulu. Ráda čte v pohodlí domova, kdykoli je čas. Knihy

považuje za nedílnou součást lidského života a prohlašuje, že číst by se opravdu mělo a měl by to dělat každý, rozvíjí to slovní zásobu. Jako oblíbené autory uvádí klasiku (Božena Němcová), ze současných například Věru Řeháčkovou. Čtenářský klub nenavštěvuje, protože o žádném takovém v okolí neví. Další knihy objevuje zejména podle anotace ve specializovaných knihovnách.

Knihy v Braillu téměř nekupuje, pouze půjčuje. Za jednu knihu v Braillu (se všemi svazky) je ochotná dát 500 Kč. Jako výhodu uvádí kontakt se samotnou knihou, dále úspora za elektrickou energii. Mezi nevýhody respondentka zařadila neskladnost, omezený výběr a opotřebovanost dostupných titulů.

Možnost digitalizace v rámci knihoven a institucí nevyužívá, knihy jí případně skenuje manžel.

R6 (muž, 41–60 let, zbytky zraku)

Preferuje audioknihy (poslouchá na počítači nebo na přehrávači z flashdisku), výjimečně i knihy v Braillu. Rutinu nemá, čte a poslouchá především doma. Jednu knihu má rozečtenou průměrně týden. Knihy bere jako prvotní zdroj informací a nemyslí si, že je mohou nahradit elektronické knihy a čtečky. V mládí hodně četl v Braillu, v současné době ale již není taková nabídka těchto knih. Z oblíbených autorů uvádí například Ericha Maria Remarquua či Dana Browna, mezi oblíbené žánry patří historické romány a sci-fi. Čtenářský klub nenavštěvuje, o žádném v okolí neví. Co číst dál si vybírá náhodně ze stažených knih, které má uloženy v počítači.

Audioknihy si primárně půjčuje, výjimečně kupuje. Za jednu je ochoten zaplatit do 500 Kč. Jako výhodu audioknih uvádí pohodlí při jejich poslechu – může poslouchat kdykoli a kdekoli. Mezi nevýhody zařadil pomalejší nárůst nových titulů v knihovnách a nutnost soustředit se při poslechu.

Knihy v Braillu prakticky jen půjčuje. V případě zájmu o koupi by byl ochoten dát za celou knihu (se všemi svazky) do 500 Kč. Výhodou pro něj je lepší vnímání textu. Jako nevýhodu zmiňuje jejich skladování.

Dříve využíval možnosti knihoven, které mu knihu digitalizovaly, knihy si rovněž někdy skenuje a digitalizuje sám.

K situaci s odbornou literaturou uvádí následující:

„Ono zase v Brailu toho moc není. A co je třeba dneska dostupný, nebývá ani v audiu. Takže tam je to potom těžší. Buď si člověk musí využít právě té možnosti si knihu oskenovat, ale zase je to otázka podmínek i pro to skenování, protože jsou knihy různého formátu. Ne všechny se vejdou do klasického skeneru, takže potom je to samozřejmě problém.“

Poezii příliš nečte, ale domnívá se, že její dostupnost je dostačující.

K situaci s knihami v Braillově písmu ještě na závěr dodává:

„[...] je škoda, to si myslím, že nás bude takových asi víc, že v Braillově písmu se přestávají vydávat knihy. Hodně je to zaměřený na moderní literaturu, na literaturu, která se zabývá mystikou a různými takovými vědami, které člověka až takhle nezajímají. Ale mě spíš vadí, že se hlavně knihy v Braillově písmu neobnovují. To znamená, že je spousta starých knih, které už jsou opotřebované a které by určitě potřebovaly vytvořit reedici, aby mohla třeba sloužit dalším čtenářům.“

„A myslím si, [...] že by nebylo špatný, kdyby si čtenář, zrakově postižený, platil třeba i roční poplatek za to vypůjčení, případně za stažení těch knížek. To, že jsme byli celou dobu zvyklí ty knihy využívat zdarma, je podle mě už dávno pasé. Prostě už je jiná doba a myslím, že by nikomu neuškodilo zaplatit nějakou částku a přispět tak knihovně právě na obnovu knih, aby ten výběr byl lepší. A aby i ti, kteří mají sklon ke čtení v Braillově písmu, měli možnost si vybrat z většího. [...]“

R7 (žena, 18–25 let, slabozrakost)

Nejraději čte papírové knihy, přestože jí to občas namáhá zrak (pomůcky nepoužívá, pouze hodně světla), dále volí elektronické knihy (na čtečce) a audioknihy (na mobilu). Formát si volí podle dostupnosti a nálady. Délka doby přečtení jedné knihy se liší, nejčastěji má rozečtených několik najednou, například měsíc. Nejčastěji čte ráno po probuzení, ke čtení si vaří kávu. Knihy pro ni znamenají únik z reality a inspiraci, jelikož sama píše. Jako oblíbenou autorku uvedla Gillian Flynn. Čtenářský klub nenavštěvuje, protože o žádném v okolí neví. Inspiraci k dalšímu čtení hledá na sociálních sítích, od kamarádů nebo přímo v knihkupectvích (kamenných i on-line) – na sociálních sítích sleduje nakladatele, knihkupce i autory, jako příklad uvádí Panta Rhei a Martinus.

Elektronické knihy kupuje, ideální cena pro ni je do 250 Kč. Jako výhodu uvádí možnost vzít si knihu kamkoli a možnost zvětšení písma podle potřeby. Mezi nevýhody zařadila nutnost čtečku nabíjet.

Audioknihy kupuje méně, přijatelná cena je pro ni 250 až 350 Kč. Jako výhodu uvádí možnost u poslechu dělat i další činnosti. Nevýhodou pro ni je, že občas neudrží při poslechu pozornost.

Papírové knihy kupuje nejčastěji, ideální cena je pro ni rovněž 250 až 350 Kč.

Služeb speciálních center a institucí ohledně digitalizace nevyužívá, jelikož o existenci takových možností nevěděla. V případě potřeby si knihu sama naskenuje.

Odbornou literaturu četla při studiu na vysoké škole, nejčastěji v elektronické podobě a často si ji musela skenovat sama.

Poezii čte, ale především v papírové podobě, někdy i jako elektronickou knihu.

U otázky týkající se významu knih pro její život uvádí následující podnět k zamyšlení:

„Kdysi jsem přemýšlela, jestli se můžu považovat za knihomolku, i přes menší počet přečtených knih. Dnes si myslím, že je jedno, kolik knih člověk přečte, jde spíš o to, co to pro člověka znamená. [...]“

R8 (muž, 41–60 let, slabozrakost)

Čte papírové knihy (činí mu to však obtíže), digitalizované knihy a poslouchá audioknihy (přes Audiotéku⁷⁸ na mobilu nebo tabletu). Při čtení papírových knih používá kapesní lupy s přisvětlením. Digitální knihy si skenuje sám (pracoval v tomto oboru) a čte pomocí hlasového výstupu (ZoomText). Formát si někdy volí podle toho, zda chce za daný titul zaplatit (audiokniha), případně zda bude potřebovat dále s textem nějak pracovat (papírová nebo digitalizovaná kniha). Má rozečtených několik knih najednou, jednu čte průměrně týden. Čte nárazově, třeba když nemůže spát. Knihy pro něj znamenají zábavu a poučení. Oblíbené autory neuvádí, má vždy období, kdy se mu nějak líbí – například v době rozhovoru Tim Weaver, knihy o katastrofách, klimatu. Inspiraci k dalšímu čtení bere z novinek ze

⁷⁸ U této aplikace uvádí nevýhodu, že knihy nelze stahovat do jiných zařízení.

specializovaných knihoven. Čtenářský klub nenavštěvuje, neví o jeho existenci. Dále dodává:

„Ony byly pokusy, že by se založila nějaká mailová konference, ale ztroskotalo to. Spíš píšou na Braillnet, KDD, tam občas při rozesílání novinek zveřejňují nějaké názory čtenářů.“

Papírové knihy kupuje, za jednu je ochotný dát 500 Kč. Jako výhodu uvádí, že má přehled o tom, co skutečně za knihy vlastní.

Audioknihy vyloženě nekupuje, platí si členství v Audiotéce cca 200 Kč měsíčně. V této aplikaci je mnoho knih dostupných zdarma právě v rámci členství. Jako výhodu audioknih uvádí lidský hlas. Nevýhodou pro něj je horší orientace v textu a práce s ním

Digitalizované knihy si půjčuje nebo skenuje sám. Jako výhody uvádí možnost stáhnout si jich velké množství, vyhledávat v textu a upravit si velikost písma, font, podbarvení a podobně.

U elektronických knih uvádí jako největší překážku pro nevidomé ochranu DRM, která znemožňuje práci s textem.

O pomoc se sehnáním některých knih žádá například Braillnet, případně si knihy digitalizuje sám.

Odbornou literaturu vyloženě nečte, čte populárně-naučnou. S odbornou literaturou pracoval v rámci digitalizace knih a uvádí, že záleží na tom, na jakou vysokou školu jde daný člověk studovat. Zmiňuje, že digitalizace takových knih je náročná, trvá dlouho a daný student často ani nemá prostor všechny materiály přečíst.

Poezii příliš nečte. K její digitalizaci uvádí, že je to rovněž složitý proces a poezie čtená hlasovým výstupem není příjemná na poslech.

R9 (žena, 61+ let, nevidomost)

Nejvíce čte digitalizované knihy a volí také audioknihy. Poslouchá na diktafonu, na telefonu, vždy s hlasovým výstupem. Jak dlouho poslouchá zhruba jednu knihu, nevedla. Nejčastěji při poslechu dělá i jinou činnost. Knihy pro ni znamenají mnoho, jsou součástí jejího života od malička – jsou pro ni vzděláním, rozšířením obzorů, procvičením gramatiky. Mezi oblíbenými autory uvedla Patrika Hartla,

Alenu Mornštajnovou, Karin Lednickou či Larse Keplera. Vyloženě čtenářský klub nenavštěvuje, o přečtených knihách se baví v rámci setkávání klientů Tyflocentra. Inspiraci na další knihy bere od známých, z e-mailových newsletterů knihoven nebo z rozhlasu.

Audioknihy nekupuje, pouze půjčuje. Jako výhody označila lidský hlas, který knihu načítá a dostupnost na různých zařízeních. Nevýhodou pro ni je rovněž speaker, který knihu načítá, jelikož vždy nemusí posluchači sednout.

Digitalizované knihy si také jen půjčuje. Jako nevýhodu zde uvedla (na rozdíl od audioknih) syntetický hlas.

Knihy si v případě potřeby digitalizuje sama. Absolvovala kurz digitalizace knih a několik let skenovala a digitalizovala knihy pro KDD.

Čte literaturu faktu a občas poezii. Domnívá se, že dostupnost těchto žánrů je pro zrakově hendikepované obtížná a jejich zastoupení je malé.

R10 (žena, 61+ let, nevidomost)

Preferuje digitalizované knihy, čte pomocí hlasového výstupu (na počítači, v mobilu). Knihu má rozečtenou průměrně týden. Čte převážně doma, primárně večer (za odměnu). Knihy pro ni znamenají zdroj poznání a dobrý pocit, citují: „*Je to takové štěstí, je to koníček, je to příjemné číst.*“ Jako oblíbené autorky uvádí současné české spisovatelky Alenu Mornštajnovou, Kateřinu Tučkovou, Viktorii Hanišovou, Táňu Keleovou-Vasilkovou, ze zahraničních autorů Roberta Bryndzu či Ericha Marie Remarqua. Čtenářský klub nenavštěvuje, ale přemýšlela o tom. Inspiraci na knihy bere od známých, z novinek od specializovaných knihoven a z rozhlasu.

Občas kupuje audioknihy, je ochotna zaplatit, kolik si za ni nakladatel nebo knihkupec řekne, pokud knihu opravdu chce.

Digitalizované knihy si půjčuje. Jako výhodu uvádí práci s textem (zrychlení/zpomalení předčítání, čtení jednotlivých slov pro ujasnění pravopisu nebo gramatiky). Nevýhody neuvádí.

Využívá možnost digitalizace od knihoven, v případě zájmu se ptá, zda knihu neplánují zařadit do fondu.

Na závěr rozhovoru dodává:

„Já jsem poměrně dost spokojená i s tím výběrem knih, vždycky je co doplňovat, ale myslím si, že dělají, co můžou, jak ta KDD, tak v K. E. Macana. Ale říkám, mně třeba nevyhovuje, když mi někdo vnucuje představy o tom, jak čte ten herec, jak ty zámlky dělá nebo napodobuje. Já mám raději ten syrový text, když mi to čte ten odečítač – já mám dobrý syntetický hlas, který mi čte všechny pauzy, tečky. Já si to představuji a je to pro mě takové lepší, barevnější, příjemnější.“

R11 (žena, 26–40 let, nevidomost)

Čte knihy v Braillu, digitalizované knihy, elektronické knihy i audioknihy. Čte a poslouchá na mobilu. V současné době jednu knihu čte měsíc až dva. Nejčastěji poslouchá před spaním, při úklidu nebo při vaření. Knihy pro ni znamenají odreagování. Preferuje esotericky zaměřené knihy, o klinické smrti. Čtenářský klub nenavštěvuje z časových důvodů. Inspiraci na další knihy bere od kamarádů nebo přímo od knihkupců/nakladatelů.

Audioknihy většinou kupuje. Za jednu je ochotná zaplatit 400 Kč. Výhody nevedla. Jako nevýhody zmiňuje speakera, který jí nemusí sednout.

Digitalizované i elektronické knihy kupuje, opět je ochotná zaplatit cca 400 Kč. Výhodu nevedla. Jako nevýhodu označila syntetický hlas a případné chyby, se kterými knihu může naskenovat.

Knihy v Braillu čte primárně kvůli dětem. Půjčuje, občas kupuje i pohádky. I zde je ochotná zaplatit do 400 Kč. Výhodou je pro ni četba po tmě. Jako nevýhodu uvedla skladování.

Když narazí na knihu, která není digitalizovaná, zkusí napsat přímo nakladateli. Někdy si knihy skenuje a digitalizuje sama.

Kdysi četla poezii. S dostupností je spokojená, vždy si něco vybrala. Konstatuje, že by se ale fond knihoven mohl rozšířit.

Na závěr rozhovoru respondentka dodává:

„Spíš bych chtěla apelovat na ostatní nevidomý, aby ty knížky prostě nikde nedávali zadarmo všem, a taky na nakladatele, aby knihy v elektronický podobě poskytovali, protože někdy je to fakt utrpení sehnat, a hlavně když ji člověk sežene,

tak ta knížka je třeba jako brožura, takže to člověk skenuje a jsou v tom obrázky – to se pak hrozně špatně skenuje.“

R12 (žena, 18–25 let, nevidomost)

Preferuje audioknihy (na MP3 přehrávači), časopisy čte v Braillu. Jednu knihu poslouchá průměrně několik dní (do týdne). Audioknihy volí při různých domácích činnostech (vaření, uklízení) nebo poslouchá před spaním. Časopisy si čte vždy u čaje a u jídla. Knihy jsou pro ni zábava, odpočinek a zdroj informací. Jako oblíbenou knihu uvedla *Harryho Pottera* (jako jediného ho četla několikrát), za poslední rok ji zaujala například knižní sci-fi série *Mycelium* od Vilmy Kadlečkové. Čtenářský klub nenavštěvuje, protože nemá potřebu se o knihách bavit do hloubky. Inspiraci na další knihy bere z novinek z knihovny KTN nebo z ukázek od nakladatelství OneHotBook⁷⁹.

Audioknihy si nekupuje, pouze půjčuje. Jako výhody označila lidského speakera a doprovodnou hudbu a zvukové efekty mezi jednotlivými stopami. Nevýhodami pro ni jsou krácení knih (viz kapitola 1.1.), množství audioknih v nabídce (je jich méně než digitalizovaných knih) a horší orientace v textu, respektive vracení se k některým úsekům.

V Braillu čte pouze časopisy. U knih v Braillu uvádí jako nevýhodu jejich skladnost a malou nabídku.

Služeb digitalizace v rámci knihoven nebo institucí nevyužívá, vždy si vybere ze stávající nabídky knih.

Odbornou literaturu čte v rámci svého studia. K situaci s touto literaturou uvádí, že vychází mnoho nových publikací a digitalizace nestíhá. Ocenila by, kdyby souběžně s vydáním knihy v černotisku vyšel i daný titul elektronicky. U elektronických knih za nevýhodu označuje blokaci proti kopírování, která nevidomým znesnadňuje práci s textem. K tomu dodává:

„[...] například teď za covidu Národní knihovna zpřístupnila databáze, ale v tu chvíli je to pro nevidomého nepřístupné. Na jednu stranu to chápu, ale na druhou ta kniha je v obrázku...“

⁷⁹ Nakladatelství OneHotBook se zaměřuje na vydávání audioknih a u každé audioknihy přidá na úplný konec několik stop s ukázkami knih, které jsou od stejného autora či autorky nebo jsou tematicky podobné.

Ohledně odborné literatury se také vyjádřila k problematice digitalizace jazykových učebnic:

„Pokud máte knížku v češtině, je to ještě v pohodě. Pokud tam nejsou obrázky nebo sloupečky, tak si to nevidomý naskenuje sám. Ale jakmile máte jiný jazyk než angličtina, tak bude horší kvalita. Tím se dostávám k tomu, že je nedostatek digitalizovaných jazykových učebnic. Já jsem se začala jako koníček učit azerbajdžánsky, na internetu jsou volně nějaké učebnice v PDF přes angličtinu, ale když to převeďte, budou tam chyby. A v jazykových učebnicích prostě nesmějí být chyby. Takže jsme to vyřešili tak, že můj muž, který taky nevidí a je Azerbajdžánec, si to přečte a opraví a pak mi to dá. To se netýká jen takových exotických jazyků, ale i jiných jazyků než angličtina. [...] V audiopodobě se jazyky učit nedají, někdy tam chybí třeba i některé díly učebnic.“

R13 (muž, 61+ let, nevidomost)

Volí audioknihy a digitalizované knihy čtené pomocí syntetického hlasu. Nejčastěji poslouchá na počítači a na telefonu. Knihu má rozečtenou cca dva týdny, někdy jich má rozečtených více najednou. Ve formátu digitalizované knihy preferuje nějaké odbornější publikace, psychologické publikace, protože se mu v nich lépe vyhledává, může si z nich kopírovat poznámky nebo úryvky. Jako audioknihy poslouchá zejména beletrii nebo dramatizovanou četbu, a to především z důvodu estetického zážitku. Jeho rutinou je další činnost, kterou při poslechu vykonává, čte také často na cestách. Knihy pro něj znamenají odpočinek a zdroj informací. Mezi své oblíbené autory zařadil Paula Coelho, Roberta Fulghuma, Eduarda Basse, z moderních Kateřinu Tučkovou či Alenu Mornštajnovou. Navštěvuje Literární okénko⁸⁰ pořádané olomouckou odbočkou SONS. Inspiraci pro další čtení bere především z databáze specializovaných knihoven.

U digitalizovaných knih uvádí jako výhody snadnou práci s textem, široký výběr a malou náročnost na úložiště. Jako možnou nevýhodu označil syntetický hlas, sám však uvádí, že si na něj již zvykl.

Audioknihy nekupuje, půjčuje si nebo dostává od známých. Kdyby si měl koupit, byl by ochotný zaplatit 300 Kč. Výhody vidí v tom, že u poslechu může například

⁸⁰ Literární okénko je pořádáno v rámci Klubu setkávání. Na každém setkání je vybrána nějaká ukázka z knihy, o níž se budou posluchači bavit, proberou si rovněž autora a jeho život. Posluchači mají také možnost podělit se o své čtenářské zážitky z jiných knih a popovídat si o literatuře.

cvičit nebo dělat jiné činnosti (je to pro něj pohodlné) a estetický zážitek, který z poslechu má.

Využívá služeb knihovny KDD, kdy je kontaktuje, zda by mu nějakou knihu nemohli digitalizovat nebo sehnat od nakladatele.

Čte poezii, má sbírku digitalizovaných knih poezie. Přednes syntetickým hlasem mu v tomto případě rovněž nevadí.

Na závěr rozhovoru dodává:

„Osobně mě překvapuje, kolik vidících lidí poslouchá v dnešní době audioknihy, je to pro mě taková satisfakce a překvapení, že lidi dospěli. Kdysi jsem četl v nějakém americkém časopise, že audioknihy jsou knihy budoucnosti, a říkal jsem si, že je to blábol, a najednou zjišťuju, že tolik lidí poslouchá audioknihy, nejvíce v autě nebo při vaření.“

R14 (muž, 26–40 let, nevidomost)

Na četbu si volí digitalizované knihy, které čte pomocí hlasového výstupu (na telefonu). Jednu knihu čte průměrně týden. Při četbě vždy cvičí. Jako oblíbeného autora zmínil Bernarda Cornwella. Pravidelně čtenářský klub nenavštěvuje a jako důvod uvádí, že v dobách, kdy ještě viděl, o knihy neměl takový zájem a tento zájem se mu objevil až v posledních letech. Knihy a čtení pro něj znamenají motivaci k fyzické aktivitě. Na dotaz ohledně hledání dalších knih uvedl:

„Hodně těžím z různých seriálů a filmů. Moje strategie je teď taková, že jsem objevil jednoho autora a pojedou jeho knihy. Na tipy od okolí moc nedám, většinou k němu musím dojít sám.“

Knihy nekupuje, pouze půjčuje. Jako výhodu zde uvedl možnost nastavit si rychlost předčítání a rovněž absenci emocí speakerera.

Knihy v Braillu rovněž nekupuje, nechává si je zasílat z knihovny.

Služeb digitalizace knihoven nebo institucí zatím nevyužil.

Na závěr dodává:

„To jsem dokonce zjistil zajímavou informací, že člověk, ktorej je nevidomej od narození, tak tu rychlost má tak brutální – a já jsem vydedukoval, proč tomu tak

je. V tom textu je vlastně tolik přídavných jmen, barev, tvarů a čehokoli, co si ten nevidomej představit nemůže, a vypouští to, takže on si to může takhle zrychlit.“

R15 (žena, 18–25 let, slabozrakost)

Volí audioknihy (na telefonu, MP3 přehrávači) a elektronické knihy (čtečka). Audioknihy volí v případě, že chce nějaké delší dílo. Jednu audioknihu je schopna poslouchat v rádech dní, u elektronických knih jednu přečte za cca dva týdny. Audioknihy poslouchá téměř všude, elektronické knihy čte zejména doma. Jako oblíbené knihy uvedla *Harryho Pottera*, v posledním roce ji zaujala také autorka Julie Caplinová. Čtenářský klub nenavštěvuje, o žádném v okolí neví. Inspiraci na další knihy bere od kamarádů, z Databáze knih či ze sociálních sítí (knižní blogeri).

Elektronické knihy občas kupuje. Je ochotná zaplatit 200 až 250 Kč. Jako výhodu uvedla možnost zvětšit si písmo. Nevýhody ji nenapadly.

Audioknihy nekupuje, pouze si půjčuje. Jako výhodu uvádí možnost číst kdekoli a při poslechu dělat i jiné činnosti. Nevýhodou je, že takto nemůže číst všechny žánry, a to kvůli soustředění se.

Služeb knihoven a institucí ohledně digitalizace nevyužívá, v případě potřeby si knihy skenuje sama. K tomu dodává:

„Je to asi trochu malicherné, ale chci to mít co nejdřív, takže si to prostě zařídím sama. Není to sice taková kvalita jako od nějaké knihovny, ale uspokojí to moji touhu rychle se do knihy pustit.“

Odbornou literaturu četla v rámci svého studia. Knihy si vždy skenovala sama.

Občas čte i poezii, u té preferuje elektronické knihy.

R16 (muž, 26–40 let, slabozrakost)

Nejčastěji volí elektronické knihy, a to na čtečce nebo telefonu. Čte výhradně na cestách, jednu knihu má rozečtenou cca dva týdny. Knihy pro něj znamenají výplň volného času a rozšíření rozhledu. Oblíbené autory neuvedl, specifikoval žánr thrilleru, záhad a psychologických románů. Za poslední dobu ho zaujala například série od Stiega Larssona. Čtenářský klub nenavštěvuje z časových důvodů. Inspiraci na další knihy bere především z internetu.

Elektronické knihy si primárně půjčuje nebo stahuje. Když si nějakou chce koupit, je ochotný zaplatit cca 300 Kč. Jako výhody uvedl skladnost, velkou paměť zařízení a možnost zvětšit si text. Mezi nevýhody zařadil ztrátu kontaktu s materiální stránkou knihy, nutnost zařízení nabíjet nebo bolest očí z podsvícení.

R17 (muž, 61+ let, nevidomost)

Knihy preferuje jako digitalizované a audio. Poslouchá na telefonu nebo na rádiu, a to doma i na cestách. Jednu knihu má rozečtenou cca dva dny. Při četbě většinou doma vykonává nějaké jiné činnosti. Knihy pro něj znamenají kladné využití volného času. Oblíbené autory nemá, rád sáhne po žánru detektivka, humor, cestopis či autobiografie. Navštěvuje čtenářský klub, který je při zvukovém oddělení městské knihovny v Chebu – scházejí se cca jednou za měsíc.

Knihy nekupuje, pouze si je půjčuje. U audioknih uvedl jako výhody živého speakera a trackování knih (dá se snadno dohledat, kde člověk skončil). U digitalizovaných knih uvádí jako nevýhody syntetický hlas a absence trackování.

Využívá služeb digitalizace v rámci knihovny KDD.

R18 (žena, 61+ let, nevidomost)

Preferuje digitalizované knihy, které čte na počítači. V Brailu čte časopisy. Jednu knihu má rozečtenou cca dva dny. Rutinu nemá. Knihy pro ni znamenají mnoho a čte již od mala. Jako oblíbené autory uvedla Martina Goffa a Simonu Monyovou. Čtenářský klub nenavštěvuje, protože nemá potřebu. Nové knihy hledá v rámci knihoven.

Knihy nekupuje. Jako výhodu digitalizovaných knih uvádí volnost a možnost dělat u čtení jiné činnosti. Mezi nevýhody zařadila sníženou pozornost, kterou textu věnuje.

Využívá služeb digitalizace v rámci KDD.

R19 (žena, 41–60 let, nevidomost)

Nejčastěji volí digitalizované knihy. Čte na telefonu nebo počítači, pomocí hlasového výstupu nebo brailského řádku. Knihu má rozečtenou průměrně několik dní. Nejčastěji čte v posteli nebo při jiné činnosti. Ráda čte knihy, protože se chce dozvídat o mezilidských vztazích a jednání druhých. Jako oblíbené autory

označila autorky, jako jsou Táňa Keleová-Vasilková, Katarína Gillerová, Danielle Steelová, Věra Řeháčková. Čtenářský klub nenavštěvuje, aktivně ale používá databázi ČBDB. Inspiraci čerpá ze zmiňované databáze, z knihoven.

Knihy nekupuje. Jako výhody digitalizovaných knih uvádí možnost nastavit si vlastní rychlost a hlas předčítání. Nevýhody ji nenapadají – uvádí pouze, že digitalizované knihy nejspíš nebudou moc vhodné pro hendikepované studenty.

Využívá služeb digitalizace v rámci KDD.

R20 (žena, 61+ let, nevidomost)

Preferuje audioknihy a digitalizované knihy, poslouchá na telefonu. Jednu knihu má rozečtenou v řádu několika dní. Nejčastěji poslouchá na procházkách. Knihu popisuje jako svého nejlepšího kamaráda, vždy si z každé něco vezme. Dříve měla za oblíbené autory Aloise Jiráska a Karolínu Světlou. Navštěvuje literární kroužek v rámci setkávání nevidomých v Kyjově. Inspiraci na další knihy bere z literárního kroužku nebo z internetu.

Audioknihy nekupuje, pouze si je půjčuje. Jako výhodu uvádí přednes živým speakerem. Mezi nevýhody zařadila nutnost u poslechu sedět.

Digitalizované knihy si půjčuje v KDD. Výhody a nevýhody neuvedla.

Služeb digitalizace nevyužívá, knihy je schopná si naskenovat a zdigitalizovat sama.

R21 (žena, 26–40 let, zbytky zraku)

Nejčastěji sahá po audioknihách a digitalizovaných knihách. Nedokáže přesně říct, jak dlouho jednu knihu poslouchá. Nejčastěji se knihám věnuje v posteli. Knihy pro ni znamenají vyplnění volného času, odpočinek a relaxaci. Čtenářský klub nenavštěvuje. Inspiraci na další čtení bere z knihovny.

Audioknihy nekupuje, pouze půjčuje. Jako výhodu uvádí, že ji to baví a neomrzí. Nevýhodu vidí v udržení pozornosti.

Digitalizované knihy si půjčuje v KDD. Výhody a nevýhody neuvedla.

Někdy čte knihy také v Braillu. Jako nevýhodu uvedla bolesti rukou. Výhodou pro ni je, že může číst i v noci, protože nepotřebuje světlo.

Služeb digitalizace nevyužívá.

Odbornou literaturu občas čte. Nedokáže však posoudit, zda je pro zrakově hendikepované dostatečně přístupná.

R22 (žena, 41–60 let, nevidomost)

Preferuje digitalizované knihy, čte na telefonu nebo počítači. Jednu knihu má rozečtenou zhruba týden. Primárně čte doma při výkonu domácích prací. Knihy pro ni znamenají náhradu kulturního rozhledu a života a odpočinek. Konkrétní oblíbené autory neuvedla. Čtenářský klub nenavštěvuje z časových důvodů. Inspiraci pro další čtení získává z noviniek z knihoven, od kamarádů, sleduje Magnesii Literu a poslouchá Rádio Plus.

Knihy nekupuje, pouze si je půjčuje. Na dotaz ohledně výhod a nevýhod digitalizovaných knih uvádí:

„[...] A proč jsem se odklonila od audioknih k digitalizovaným? Zaprvé ta nabídka je nesrovnatelná s tím, že nečtu nutně jenom mainstream, tak to bych se nedočkala toho, že by to někde někdo načetl. A druhá věc: je pro mě důležitá, že ty audioknihy už nabízejí nějakou interpretaci textu, protože je tam přednes, zatímco ten screen reader čte naprosto monotónně, neutrálně, a tudíž podle mě se to víc blíží čtení očima, protože je to bez interpretace. A mně vyhovuje i to, že můžu číst pomaleji/rychleji, že můžete i pracovat s nastavením. U těch audioknih jsem i zažila, že byli interpreti, kvůli kterým jsem nedokázala něco přečíst – že to bylo tak strašně načtený (třeba hystericky), na druhou stranu zase díky interpretům jsem přečetla knihy, který bych jinak nečetla, ale byly nádherně načtený. A sem tam poslouchám četbu na Rádiu Plus před půlnocí.. [...]“

V případě, že najde knihu, která není digitalizovaná, kontaktuje přímo nakladatele, zda by knihu pro KDD neposkytl.

Odbornou literaturu čte, nicméně není schopná posoudit, zda je dostatečně přístupná, jelikož sama již má metody a postupy, jak s touto literaturou efektivně pracovat.

R23 (žena, 26–40 let, nevidomost)

Volí digitalizované knihy (notebook s hlasovým výstupem), audioknihy (notebook) i knihy v Braillu. Jednu knihu má rozečtenou průměrně týden. Nejčastěji čte odpoledne. Knihy pro ni znamenají vyplnění volného času,

vzdělávání se. Jako oblíbenou autorku uvádí Ivonu Březinovou. Čtenářský klub nenavštěvuje, nikdy o tom ani nepřemýšlela. Další knihy si vybírá podle novinek z KDD a KTN.

Knihy v Brailu nekupuje, pouze půjčuje. Jako výhodu uvádí kontakt se samotnou knihou. Mezi nevýhody zařadila skladování.

Audioknihy nekupuje, pouze půjčuje. Výhody vidí v příjemnosti poslechu. Nevýhody nevedla.

Digitalizované knihy si půjčuje. Výhodou pro ni je jejich skladnost. Nevýhody nevedla.

Využívá služeb digitalizace v rámci knihovny KDD.

R24 (žena, 41–60 let, zbytky zraku)

Nejčastěji volí audioknihy, poslouchá na počítači. Není schopna říct, jak dlouho má jednu knihu rozečtenou. Nejčastěji čte doma. Knihy pro ni znamenají hodně, především zdroj vzdělávání. Oblíbené autory neuvádí. Z posledně čtených knih ji zaujal titul *Jedenáct minut*. Čtenářský klub nenavštěvuje, nikdy o tom nepřemýšlela. Inspiraci na další čtení bere hlavně od kamarádů.

Audioknihy nekupuje, pouze půjčuje. Jako výhodu uvádí půjčování on-line. Nevýhody neupřesnila.

Využívá služeb digitalizace v rámci centra pro studenty na univerzitě.

V rámci svého studia čte odbornou literaturu. Dodává:

„S čím jsem se setkala, tak spousta těch knih se prostě nedá sehnat. A když se obrátím na to centrum, tak ono samozřejmě nějakou dobu trvá, než mi tu knihu převedou. Spousta těch knih prostě není a já asi i studuju obor, sociální pedagogiku, kde až tolik těch knih není. Takže tady na tohle narážím – že spousta jich není a opravdu to trvá dlouho, než se to převede. Já třeba když jdu na zkoušku, prostě bych to nestihla.“

Rovněž doplňuje, že situaci nejčastěji řeší tak, že si od spolužáků nechává zaslat výpisky, z nichž se následně učí na zkoušky.

R25 (žena, 41–60 let, slabozrakost)

Volí digitalizované a elektronické knihy (čtečka). Jednu knihu má rozečtenou průměrně tři týdny. Čte primárně večer, knihy jí dělají společnost i na cestách. Knihy pro ni znamenají rozhled a relaxaci. Mezi oblíbenými autory zmiňuje Tánu Keleovou-Vasilkovou, Zdenu Hamerovou, Markétu Harasimovou, Valju Stýblovou. Čtenářský klub nenavštěvuje, aktivně se připojuje na databázi ČBDB. Inspiraci na další knihy bere z internetových databází nebo od kamarádky.

Elektronické i digitalizované knihy si půjčuje. Jako výhodu uvádí, že si knihu může vzít kamkoli s sebou. Mezi nevýhody zařadila ztrátu kontaktu s materiální stránkou knihy.

Využívá služeb digitalizace v rámci KDD.

7.2. Sumarizace. Profil zrakově hendikepovaného čtenáře

Rozhovory poskytly potvrzení pro dva výsledky vyvozené z dotazníkového šetření:

1. Nejčastěji zrakově hendikepovaní čtenáři a čtenářky volí audioknihy a digitalizované knihy.
2. Většina respondentů využívá možnost půjčovat si knihy ve specializovaných knihovnách, zejména KTN a KDD.

Respondenti nejčastěji uvedli, že jednu knihu mají rozečtenou v řádu dnů až týdne, menší procento z nich jednu knihu přečte do měsíce. S tím souvisí také převažující odpověď na otázku, zda mají nějakou rutinu a kde nejčastěji čtou, a sice v pohodlí domova, někteří z nich dále specifikovali, že u četby, respektive poslechu, věnují pozornost i jiné činnosti (cvičení, úklid, vaření).

Zařízením, na němž čtou nebo poslouchají knihy, se nejčastěji stal počítač/notebook, následoval mobilní telefon. Minimální zastoupení měl tablet, MP3 přehrávač nebo rádio a čtečka elektronických knih. S tím souvisí pomůcka, kterou používají, a tou je ve většině případů hlasový výstup (ať už na mobilním telefonu, počítači či tabletu) nebo lupa (klasická či digitální).

Důležitá otázka pro tento výzkum byla, co pro respondenty znamenají knihy. Většina z nich uvedla možnost vzdělávání se, seberozvoje, rozšiřování obzorů. Hojně se také opakovala odpověď relaxace, odpočinek, trávení volného času a únik z reality. Menšina uvedla, že jsou pro ni knihy motivací či nedílnou součástí života. Zajímavým, avšak

neméně důležitým poznatkem je, že mnozí z respondentů se ke čtení dostali právě díky absenci zraku, z čehož lze vyvodit, že četba je pro zrakově hendikepované jednou z aktivit, které se mohou věnovat a která jim je v dnešní době dobře přístupná.

Neméně důležitým cílem bylo také zjistit, zda se zrakově hendikepovaní čtenáři a čtenářky zapojují do čtenářských komunit v rámci literárních setkání, klubů či spolků. Většina uvedla, že žádný takový spolek nenavštěvuje, nejčastěji z časových důvodů, dále že o existenci ničeho takového v okolí nevědí či nemají potřebu takového uskupení navštěvovat. Malé procento dotazovaných zmínilo, že se alespoň zapojují do on-line čtenářských komunit. Pokud respondent uvedl, že nějaký čtenářský klub nebo spolek navštěvuje, jednalo se o aktivitu, kterou pro tyto osoby pořádá Tyflocentrum nebo oblastní odbočka SONS.

Na toto téma navazuje otázka, kde berou dotazovaní inspiraci na další čtení. Je patrné, že nejsilnější vliv v této oblasti mají právě zmiňované specializované knihovny, které poskytují svým čtenářům pravidelné e-mailové newslettery s přehledem nově zařazených knih do fondů. Část respondentů také zmínila, že inspiraci na čtení hledají na internetu – knižní databáze nebo sociální sítě (tematické skupiny nebo knižní influenceři) – a od kamarádů a známých.

Jak již bylo popsáno v teoretické části této práce, mnohé knihovny a specializované instituce nabízejí možnost digitalizace knih. Na dotaz, zda čtenáři a čtenářky tuto možnost využívají, byly odpovědi „ano“ a „ne“ vyrovnané. Někteří rovněž uvedli, že se sami v procesu digitalizace angažovali nebo angažují, ať už při komunikaci s nakladateli, nebo přímo v rámci skenování knih. Nejčastějším argumentem, proč těchto služeb nevyžívají, byly časové důvody, a sice že knihu potřebují co nejdříve a proces digitalizace přes knihovnu nebo specializovanou instituci je pro ně zdlouhavý.

Ohledně oblíbených autorů nebo konkrétních knih docházím k závěru, že nejvíce čtení jsou současní čeští i zahraniční autoři a autorky, podobně jako díla světové a české klasické literatury. Popularitu současné literatury lze také přičítat snaze specializovaných knihoven vyrovnat se nabídce knihoven klasických, tj. nabízet co nejdříve nově vydané tituly. Z hlediska zmíněných autorů (Alena Mornštajnová, Kateřina Tučková, Táňa Keleová-Vasilková a další) je zřejmé, že poptávka u zrakově hendikepovaných čtenářů a čtenářek je srovnatelná s poptávkou u osob vidících.

Jak již bylo zmíněno v úvodu této podkapitoly, rozhovory byly potvrzením, že většina respondentů využívá některou ze specializovaných knihoven. Jen menší procento uvedlo, že knihy občas kupuje. Dotazovaní jsou ochotni zaplatit za jeden titul průměrně 300 až 500 Kč, což odpovídá současným tržním cenám knihy⁸¹.

Elektronické knihy mají dle dotazovaných největší výhodu v možnosti zvětšit si písmo, upravit si podbarvení stránky, tj. přizpůsobit si vizuální stránku knihy pro pohodlné čtení. Nevýhodu nejčastěji představují ochrany proti plagiátorství, které zabraňují čtení textu pomocí hlasového výstupu nebo převedení textu do jiného formátu. Jedna z dotazovaných uvádí, že problémem jsou také knihy dostupné „v obrázku“, tj. knihy pouze naskenované, jež jsou takto pro zrakově hendikepované nečitelné.

U audioknih a digitalizovaných knih respondenti vidí jako výhody a nevýhody nejčastěji způsoby načítání, tj. hlasový výstup (v případě digitalizovaných knih) a živý speaker (v případě audioknih). Priorita toho či onoho formátu je tedy čistě závislá na komfortu čtenáře. U syntetického hlasu respondenti uvádějí jako výhody přednes bez emocí, nastavení vlastního tempa předčítání, možnost jednoduše dále pracovat s textem (vyhledávání, kopírování) a menší náročnost na uložení. U knih s přednesem živého speakera dominuje jako pozitivum herecký výkon speakera (především navození emocí) a doprovodná hudba (podkres nebo začátek/konec stopy). V případě digitalizovaných knih i audioknih je pro některé nevýhodou také zhoršené soustředění na obsah textu. Naopak jako výhodu označují možnost u poslechu dělat jiné činnosti a obecně mít knihu u sebe kdykoli a kdekoli.

Nejčastěji zmiňovanou výhodou pro čtení knih v Braillově písmu je zachování kontaktu s fyzickou stránkou knihy. Mezi převažující nevýhody spadá náročnost na uskladnění, opotřebovanost dosud vydaných knih (v knihovnách) a malá nabídka titulů. Respondenti označují jako problém nerozšiřování fondů o nové, především současné, tituly, většina z nich ale rozumí také finanční náročnosti tvorby takových knih.

Někteří z dotazovaných uvedli, že odbornou literaturu čtou nebo četli, zejména v rámci studií na vysoké škole. Názor, zda je odborná literatura dostatečně přístupná pro zrakově hendikepované, se rozchází. Dá se říci, že situace je závislá na oboru, který daného jedince zajímá. Výhodou pro zrakově hendikepované studenty a studentky je možnost

⁸¹ *Zpráva o českém knižním trhu 2019/2020* uvádí průměrnou cenu knihy 275 Kč v kamenných prodejnách a 263 Kč na e-shopu. S ohledem na inflaci a zdražování energií a služeb je cena v roce 2023 srovnatelná s odpověďmi dotazovaných. (Novější údaj pozdější *Zprávy* neposkytují.)

digitalizace literatury potřebné pro studium v rámci center při univerzitách, které těmto studentům pomáhají. Nevýhodou je, že proces digitalizace je v těchto centrech zdlouhavý a studenti často nemají na zpracování a přečtení všech textů čas a prostor. Mnozí tedy volí cestu digitalizovat si literaturu sami, příp. s pomocí známých. Nezainteresovaní čtenáři a čtenářky (tedy ti, kteří literaturu tohoto charakteru nečtou) konstatují, že v knihovnách tyto knihy vidají a domnívají se, že je jejich výběr dostačující.

Poezie je (podobně jako u vidících čtenářů) méně oblíbená, zájem o ni je mezi zrakově hendikepovanými minimální. Pro osoby využívající zařízení s hlasovým výstupem není příjemné číst poezii syntetickým hlasem, ve formátu audioknih se poezie rovněž příliš nevydává. Dostupná jsou především klasická básnická díla, a to zejména v digitalizované podobě (například sbírky Jaroslava Seiferta).

Respondenti, jež se aktivně zapojili do procesu digitalizace knih, specifikují, že digitalizace odborné literatury a poezie je náročná – u odborné literatury činí problém grafy, tabulky, obrázky, ale také poznámky pod čarou nebo na okraji, u poezie je největším problémem zalomení textu do veršů a celková typografická podoba básně, která může mít na interpretaci sdělení velký vliv. U odborné literatury jedna z dotazovaných popsala problematiku digitalizace učebnic a (ne)možnosti zrakově hendikepovaných učit se cizí jazyky, pro něž neexistují učebnice v českém jazyce, zejména jedná-li se o jazyky s jinou abecedou než latinkou nebo abecedy se specifickými písmeny (němčina, severské jazyky a podobně).

Z poznatků získaných v rámci těchto rozšiřujících rozhovorů se pokusím vyvodit několik bodů, které vedou k profilaci běžného zrakově hendikepovaného čtenáře:

- Čtenářem/čtenářkou je osoba starší 41 let.
- Mezi jeho/její preferované formáty patří audioknihy (poslouchané na mobilním telefonu nebo tabletu) a digitalizované knihy (čtené pomocí hlasového výstupu na počítači nebo telefonu).
- Čtenář/čtenářka se knihám nejčastěji věnuje v pohodlí domova a u poslechu vykonává jinou činnost (cvičení, domácí práce).
- Knihy si nejčastěji půjčuje z knihoven, a to KTN či KDD.

- Inspiraci na čtení bere primárně z těchto knihoven, konkrétně z jejich e-mailových newsletterů.
- Čtenářský klub nenavštěvuje. Své zážitky z četby sdílí se svými blízkými.
- Mezi žánry si volí napětí (krimi, thrillery) nebo literaturu faktu (zejména cestopisy). Čte současné české i světové autory a autorky.

Závěr

Cílem této diplomové práce bylo poskytnout náhled do světa zrakově hendikepovaných a jejich čtenářských možností a preferencí. V teoretické části této práce byly představeny nejčastější formáty uzpůsobení literatury pro zrakově hendikepované, stejně tak nejpoužívanější pomůcky ke čtení. Samostatná kapitola byla také věnována právní ochraně děl pro zrakově hendikepované a výjimkám z práva autorského pro účely zrakově hendikepovaných. V neposlední řadě byly představeny stěžejní knihovní fondy, jež takto uzpůsobenou literaturu poskytují.

Praktická část této diplomové práce sestávala z dotazníkového šetření a rozšiřujících rozhovorů. V rámci dotazníkového šetření bylo osloveno 50 respondentů, kteří odpovídali na otevřené i uzavřené otázky týkající se jejich vztahu ke čtení. Rozšiřující rozhovory následně poskytly hlubší vhled do čtenářské každodennosti těchto osob, dotazovaných bylo 25, a to na základě informací poskytnutých z dotazníku.

V rámci tohoto výzkumu bylo zjištěno, že nejpreferovanějšími formáty jsou digitalizované knihy a audioknihy, zrakově hendikepovaní čtenáři nejčastěji čtou prostřednictvím hlasového výstupu či odečítače obrazovky. Knihy jsou neodmyslitelnou součástí jejich životů a poskytují jim nejen možnost vzdělávání, ale také odpočinku. Čtení je pro mnohé z nich činností, kterou si právě díky absenci zraku oblíbili. Při poslechu audioknih či předčítání digitalizovaných knih rádi vykonávají další činnost, literatura je tak pro ně náhradou například rozhlasu či televize.

Z hlediska poskytování literatury mají stěžejní roli specializované knihovny, a to zejména Knihovna a tiskárna pro nevidomé Karla Emanuela Macana a Knihovna digitálních dokumentů, přičemž obě fungují on-line a poskytují tak svým registrovaným čtenářům přístup k literatuře z pohodlí domova. Pro zrakově hendikepované studenty a studentky jsou důležitá centra při jednotlivých univerzitách, u nichž mají možnost digitalizace literatury potřebné ke studiu – v této oblasti však nejčastěji narážejí na komplikovanost digitalizace odborné literatury a na časovou náročnost tohoto procesu.

Jako nedostatek respondenti uvedli dostupnost knih v Braillově písmu. Jen malé procento dotazovaných tento formát literatury vyhledává, a to zejména kvůli malému výběru takto tištěných knih, případně kvůli opotřebovanosti již existujících titulů.

Ostatní formáty a jejich dostupnost na českém knižním trhu i v knihovnách hodnotí spíše pozitivně a v nabídce si dokáží najít vždy něco, co by je zaujalo. Při výběru hrají stěžejní

roli e-mailové newslettery ze specializovaných knihoven, které poskytují přehled nově přidaných knih do fondů.

Předkládaná diplomová práce může být základem pro další výzkumy této problematiky, především v oblasti uzpůsobování odborné literatury, která, jak bylo mnohými respondenty vzpomenuto, je v menšině a jejíž digitalizace a další formy uzpůsobení jsou komplikovanější. Obecně by práce mohla podnítit další oblasti zkoumání čtenářství u zrakově hendikepovaných osob starších 18 let a pomoci tak v hledání dalších možností, jak osobám s poruchami zraku dopřát více času stráveného v pohodlí s knihami.

Anotace

Autor: Bc. Nikola Sedmáková

Název fakulty a katedry: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Katedra bohemistiky

Název diplomové práce: Možnosti uzpůsobení literatury pro zrakově hendikepované a jejich čtenářská recepce

Vedoucí práce. Mgr. Lenka Pořízková, Ph.D.

Počet znaků: 117 439

Počet příloh: 1 CD příloha

Počet použitých zdrojů: 19 elektronických zdrojů, 5 tištěných zdrojů

Klíčová slova: literatura, hendikep, zrakový hendikep, nevidomí, slabozrací, uzpůsobení literatury, audioknihy, zvukové knihy, knihy v Braillově písmu, elektronické knihy, digitalizované knihy

Anotace:

Diplomová práce se zabývá uzpůsobením literatury pro zrakově hendikepované čtenáře a jejich čtenářské zkušenosti. V teoretické části práce jsem představila čtyři, respektive pět, formátů uzpůsobení literatury pro tyto osoby, několik nejpoužívanějších pomůcek, specializované knihovny a pracoviště digitalizace a právní ukotvení takto uzpůsobené literatury. Praktická část této práce sestávala z dotazníkového šetření a rozšiřujících rozhovorů. Cílem práce bylo získat základní přehled o vztahu zrakově hendikepovaných ke čtení a seznámit se s jejich čtenářskou každodenností a návyky.

Resumé

This master thesis focuses on the adaptation of literature for the visually impaired readers and its goal is to gain insights into their reading routines and habits. The data for these findings were collected through a questionnaire survey and interviews with selected respondents.

In the theoretical part of the work, I introduced four formats of literature adaptation for these people – i.e., audiobooks, e-books, digitised books and books in Braille code; several most commonly used tools that help the handicapped readers with reading; the largest specialised libraires and digitisation centres (mainly Karel Emanuel Macan Library and Press for the Blind and The Library of Digital Documents); and the legal framework of such adapted literature in the European and Czech legal system.

The practical part of this work consisted of an analysis and interpretation of the results of a questionnaire survey and interviews. The survey results were graphed and annotated and selected data compared with the Jiří Trávníček readership surveys from past years (2017-2018). The second half of the practical part paraphrases the most important information from the interviews, which are discussed and commented on at the end and on which basis a profile of a typical visually impaired reader is outlined.

In the conclusion of the thesis, the originally proposed hypotheses are confirmed or rejected and the answers to the research questions defined in the methodological section are presented. The research demonstrated that reading is an integral part of life for visually impaired people, who most commonly listened to audiobooks and read digitised books using a screen reader. In comparison with seeing readers, their interest in reading is similar, if not higher. The thesis aims to offer a basic overview of the issue and inspire further interest and research in the area.

Seznam literatury

- BUBENÍČKOVÁ, Hana, KARÁSEK, Petr a Radek PAVLÍČEK. *Kompenzační pomůcky pro uživatele se zrakovým postižením*. [on-line]. Brno, © 2019. [cit. 11. 2. 2023]. Dostupné z: <https://pomucky.centrumpronevidome.cz/subdom/pomucky/>
- *Daleth – Knihovní bránou pro zrakově postižené*. [on-line]. Masarykova univerzita, © 2020. [cit. 30. 1. 2023]. Dostupné z: <https://www.teiresias.muni.cz/daletH>
- *Databáze knih*. [on-line]. Databazeknih.cz, © 2008–2023. [cit. 18. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.databazeknih.cz>
- *eKnihovna.cz*. [on-line]. eKnihovna.cz, © 2004–2023. [cit. 16. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.eknihovna.cz>
- *EUR-Lex*. [on-line]. EUR-Lex. [cit. 4. 2. 2023]. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu>
- GONZÚROVÁ, Wanda a kol. *Průručka pro přepis černotisku do bodového písma*. [on-line]. Masarykova univerzita, © 2010. [cit. 16. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.teiresias.muni.cz/czbraille/>
- *Jiří Trávníček: Češi jako čtenáři*. Ústav pro českou literaturu AV ČR. [on-line]. YouTube, 2020. [cit. 18. 2. 2023]. Dostupné z: <https://youtu.be/Z5eLEHF9Rgs>
- KAPOUNOVÁ, Kateřina a Alžběta ŠKYTOVÁ. *Audioknihy jako staronový přístup k literatuře. Čtenář: měsíčník pro knihovny*. [on-line]. svkkl.cz, © 2017. [cit. 14. 2. 2023]. Dostupné z: <https://svkkl.cz/ctenar/clanek/2009>
- KARUNOVÁ, Hana a Martin HERZINGER. *Digitalizace textů pro studenty se zrakovým postižením na vysoké škole*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, © 2020.
- *Knihovna a tiskárna pro nevidomé K. E. Macana*. [on-line]. KTN. [cit. 20. 1. 2023]. Dostupné z: <https://www.ktn.cz>
- *Knihovna digitálních dokumentů*. [on-line]. SONS ČR, z.s.; © 2006. [cit. 20. 1. 2023]. Dostupné z: <https://www.kdd.cz/>
- KRŮČKOVÁ, Jana: *Hmatové tisky pro nevidomé a jejich využití v České republice*. Brno, 2017. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta.
- *Nadační fond Mathilda*. [on-line]. NF Mathilda; © 2023. [cit. 29. 1. 2023]. Dostupné z: <https://www.mathilda.cz>
- ORAVOVÁ, Monika a Gabriela FILIPOVÁ. *E-knihy aneb první pomoc pro začátečníky*. Ostrava: Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě, 2012.
- PAVLOVSKÝ, Petr. *Audiokniha – nové médium?*. A2. [on-line]. A2, o.p.s., © 2005–2017. [cit. 14. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2009/5/audiokniha-nove-medium>

- PISTORIUS, Vladimír. *Jak se dělá kniha: příručka pro nakladatele*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2011.
- *Středisko Teiresiás MU*. [on-line]. Masarykova univerzita, © 2000–2018. [cit. 30. 1. 2023]. Dostupné z: <https://www.teiresias.muni.cz>
- *Svět pro všechny*. [on-line]. Svět pro všechny o.s., © 2013. [cit. 29. 1. 2023]. Dostupné z: <https://www.svetprovsechny.cz>
- TEIRESIÁS. *Metodika k úpravám elektronických textů pro zrakově postižené čtenáře*. [on-line]. Masarykova univerzita, © 2014. [cit. 16. 2. 2023] Dostupné z: https://www.teiresias.muni.cz/download/Methodika_VII.pdf
- TRÁVNÍČEK, Jiří. *Česká čtenářská republika: generace, fenomény, životopisy*. Brno: Host, 2017.
- *TyfloCentrum Brno*. [on-line]. TyfloCentrum Brno, © 2022. [cit. 16. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.centrumpronevidome.cz/brailske-tisky>
- *Zákony pro lidi*. [on-line]. [cit. 5. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz>
- *Zpráva o českém knižním trhu 2019/2020*. [on-line]. Svaz českých knihkupců a nakladatelů, © 2009–2017. [cit. 14. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.sckn.cz/zpravy-o-ceskem-kniznim-trhu/>
- *Zpráva o českém knižním trhu 2021/2022*. [on-line]. Svaz českých knihkupců a nakladatelů, © 2009–2017. [cit. 14. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.sckn.cz/zpravy-o-ceskem-kniznim-trhu/>

Seznam příloh

Dotazníky a přepisy rozhovorů jsou k dispozici na CD příloze.

Seznam grafů

- Graf 1: Věkové zastoupení mužů a žen (uvedeno v absolutních výskytech)
- Graf 2: Stupeň zrakového hendikepu u mužů a žen (uvedeno v absolutních výskytech)
- Graf 3: Podíl přečtených knih u mužů a žen (uvedeno v absolutních výskytech)
- Graf 4: Preferované žánry (uvedeno v absolutních výskytech)
- Graf 5: Věkové skupiny a jejich preferované formáty (uvedeno v absolutních výskytech)
- Graf 6: Stupeň zrakového hendikepu a formát knihy (uvedeno v absolutních výskytech)
- Graf 7: Používané pomůcky a stupeň zrakového hendikepu (uvedeno v absolutních výskytech)
- Graf 8: Nejčastěji využívané knihovny (uvedeno v absolutních výskytech)
- Graf 9: Poměr ano/ne u stupně zrakového hendikepu (uvedeno v absolutních výskytech)
- Graf 10: Procentuální zastoupení odpovědí na otázky 12–15 (uvedeno v procentech)
- Graf 11: Procentuální zastoupení odpovědí na otázky 16 a 17 (uvedeno v procentech)
- Graf 12: Procentuální zastoupení odpovědí na otázky 18 a 19 (uvedeno v procentech)

Seznam zkratk

ČBDB – Československá bibliografická databáze

ČVUT – České vysoké učení technické v Praze

D – dotazník

KDD – Knihovna digitálních dokumentů SONS ČR

KTN – Knihovna a tiskárna pro nevidomé Karla Emanuela Macana

MSVK – Moravskoslezská vědecká knihovna

MUNI – Masarykova univerzita v Brně

R – respondent

SONS – Sjednocená organizace nevidomých a slabozrakých České republiky, zapsaný spolek

UHK – Univerzita Hradec Králové

UK – Univerzita Karlova v Praze

UPOL – Univerzita Palackého v Olomouci

VUT – Vysoké učení technické v Brně